januari 1961
jaargang 16 - no. 1

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
politiek
en
kultuur

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de eerste van iedere maand.

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: de twee eerstgenoemde oprichters - T. Haan - Fr. de Jong Edz. - Ank Steenis, secretaresse - W. F. Wertheim / voor Vlaanderen: J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - J. B. Charles - Dr. B. Delfgaauw - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Prof. Dr. J. M. Romein - Th. van Tijn.

Uitg.: Boek- en handelsdrukkerij „Nimo", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336 – Giro 256907

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somerstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie: Ank Steenis, Cavaljéplein 128, Purmerend, tel. (02990) 1438. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Correspondentie over abonnementen, losse nummers, betalingen e.d. aan de uitgever, respectievelijk Belgische vertegenwoordiging.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11,50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor Belgie Bfr. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15,– resp. Bfr. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10,– en Bfr. 150.
Losse nummers *f* 1,50, resp. Bfr. 25.

INHOUD:

Fr. de Jong Edz., Sam de Wolff in memoriam 1
M. Croiset, Gedichten 5
W. F. Wertheim, Tussen Batavia en Djakarta 7
Ellen Warmond, Gedichten 23
Hedwig Speliers, Gedicht 29
J. C. van Schagen, Een gewetensonderzoek 30
Wim Gijsen, Tegen een poëzie, tegen een mentaliteit 42
Anthonie Donker, Commentaar op de schok der herkenning ... 50
Friederike Granberg, Een „Christelijk-sociaal" misverstand ... 55
Kort Bestek 58
Ex Libris 63

Fr. de Jong Edz.

SAM DE WOLFF IN MEMORIAM

Het past de redactie van *De Nieuwe Stem* bij de opening van de nieuwe jaargang De Wolff te herdenken, die in de voorlaatste maand van het afgelopen jaar, 82 jaar oud, overleden is. Met hem toch stierf één der markantste en één der laatste uit een gehele groep generatie-genoten, die in veel opzichten, hoe ook onderling verschillend, leermeesters en voorgangers van de redacteuren zijn geweest, wegbereiders in de richting, die het blad ook tracht uit te zetten.

Zeker, de profetische strijdlust van de oude sociaal democraat, die De Wolff was, draagt andere accenten dan de verdediging van de geestelijke vrijheid, die dit blad meer en meer tot een centrum van meningen gemaakt heeft. Critisch gericht op de ontleding van maatschappelijke verschijnselen, verkondigde hij één dier meningen: die van marxisme, dat, hoe stringent ook, naar de souplesse streeft, het materiële en het geestelijke leven saam te vatten. In deze benaderingswijze zij als element onderkend het maatschappelijk en politiek complement, dat *De Nieuwe Stem* voor haar geestelijke activiteit onmisbaar acht. Wisselt de verdediging van geestelijke goederen niet van accent, concretiseert zij zich niet verschillend, naarmate samenleving en staat, zich ontwikkelend, die vrijheid van de geest — begrip, zo ruim en zo persoonlijk tevens — op andere wijze belagen . . . dan wel juist mogelijk maken? Het is in deze balans van macht en mogelijkheid, het is in het literair bewogene ook van een politieke visie,het is in de critische zin ten slotte en bovenal, dat De Wolff's activiteit en die van dit blad menig raakpunt hadden.

Ongetwijfeld is er één heldere lijn, die dit levenspatroon beheerst: die van de critische, „onaangepaste" jongen uit het Fries-Joods gezin, die tevens, via de vertaling door een ander en dus ten dele zijns ondanks, de maker van één der meest nationaal-friese liederen

bleek te zijn: „wêr't de dyk it lân ûmklammet . . ." Het is de lijn van de opstandigheid tegen de gemeenschap, die hij tevens — ironie, dialectiek, toeval, voorbestemming? — op één der meest geeigende wijzen dient. Poale Zion, Israël, zouden het ervaren en de socialistische beweging evenzeer als die der vrijdenkers.

Zo breekt die ene heldere lijn in een reeks telkens wisselende tegenstellingen. Wie zich zijn stem herinnert, zoals de meeste Nederlanders die hem als radiospreker hebben leren kennen, besefte zijn algemeen menselijke bewogenheid, én de vastheid van zijn speciale marxistische overtuiging: in de bezwerend profetische taal kwamen zij tot een eenheid van absolute ernst en relativerende gein. Hij had stellige zekerheden zonder dogmatisch te zijn; hij was de vrijdenker met de altijd passende bijbeltekst, de kunstzinnige met wetenschappelijke zin en hij sprak van de toekomst omdat hij het verleden kende. Hij had — bij Heine en Multatuli en Henriëtte Roland Holst! — een literarische ziel: critisch, romantisch en maatschappelijk gekruid, maar zijn beroep, dat na vreugde en val der Amsterdamse urbanisatie door de Sneker jongen uit eigen kracht geleerd werd, was dat van accountant. En toen hij al jaren niet meer actief was in de directe politiek der Amsterdamse S.D.A.P.-afdelingen — voorzitter vaak —, kon men hem nog zien als de snelle berekenaar van verkiezingsuitslagen.

Een partijman dus, De Wolff? Ja, maar geen politicus: zijn functie lag niet in het drieweeks lidmaatschap van de gemeenteraad; en ook: geen trouw volgeling van de partijlijn: immer roerig, ging hij zijn eigen weg, brak met de S.D.A.P. in 1909, met de S.D.P. in 1913, ging niet met de weldra mislukkende — linkse O.S.P. mee toen die in 1932 uit de S.D.A.P. trad, en werd na de oorlog tot tweemaal toe mede-oprichter van een sociaal-democratisch centrum in de P.v.d.A. Beide keren werd zijn werk onder druk van de partijleiding te niet gedaan. Maar altijd nog bléven er, die, als in de oude partij, zeiden: „maar Sam zegt . . ." en dan volgde een reeks opinies en opinietjes die de invloed verrieden van één der meest bekwamen en betrouwens-

waardigen — één der echt wetenschappelijken dus uit dat merkwaardig slag van tot zelfbewustheid en klassebewustzijn geraakte Amsterdamse Joodse proletariaat. Het was een bewustzijn, dat in zijn geval ook wel bewust het Joodse element, en dan wel speciaal het zionistische, stuwde. Tegen de heersende stroming in verbond De Wolff, oprichter van Poale Zion, de begrippen socialisme en zionisme. De twee-eenheid Amsterdam-Jeruzalem vond in hem een overtuigd belijder — hij zou er in de oorlog merkwaardigerwijs zijn leven aan danken, doordat hij, voorzien van een emigratie-certificaat via Bergen-Belsen in ruil voor Duitsers belandde in de socialistische staat in opbouw: in wat toen nog Palestina heette. En wanneer daar te zijner ere op de eerste Meidag „Morgenrood" gezongen wordt weet hij — naar zijn eigen ontroerend getuigenis — eerst recht de waarheid van het woord van zijn leermeester Kautsky dat door de wrede trits heen van krijg, krisis en katastrofe een nieuwe wereld daagt.

Staat hij dan daar op het podium als de bewogen profeet — die bewogenheid vond in de abstracte kunst der wiskunde haar structuur en die visie op de toekomst steunde op de kennis van het verleden. Het onbestemde werd hiermede door hem herleid tot bepaalde en tot berekenbare grootheden. De wiskunde in de economie en speciaal in de conjunctuurleer en daardoor ook weer in de geschiedenis — dit was het thema, dat een tijdlang De Wolffs meest eigene was. Hij heeft, cijfers uit *Das Kapital II* onderheiend met formules, de „lange golf" ontdekt. Op de voorspellingen, die uit zijn methode volgden, bouwden zijn aanhangers: had hij niet gelijk gekregen toen hij de crisis van 1929 voorspelde? Doch zijn tegenstanders spuwden er op. Niet zijn naam werd aan de vinding gegeven. De economische faculteit van de universiteit van Amsterdam weigerde hem het privaatdocentschap, dat hem de kans moest geven, als eens Van der Goes, de marxistische wetenschap uit te dragen. Hij werd te licht bevonden, omdat hij een socialist was, die eerder dacht in grote hypothesen, in formules en klassen, dan in de rangschikking van kleine feiten. Zijn partijgenoten-wethou-

ders plaatsten hem toch in het bescheiden akademische ambt. Het was in een tijd, dat vooraanstaande socialisten sympathie hadden voor grote hypothesen, althans ze verdroegen. Van 1930 tot 1940 heeft De Wolff voor een uitgelezen schare, meest leden van de sociaaldemocratische studenten club, college gegeven. Zo had hij reeds eerder zich getoond: de docent, die de rode jongeren van „De Zaaier" voor 1914 beleerde — zo zou hij zich tot het laatst tonen: bezieler van radicale jongeren. Eigenlijk handelde hij daarbij steeds over „de historie en de mercator", doch deze vlag — titel van het eerste zijner vele artikelen, critiek op Brugmans intree in Taks fameuze kroniek in 1904 — dekte een voortdurend zwaarder wordende lading. Zonder wiskundige kennis viel aan evenwichtig stouwen niet te denken!

Het waren ook wiskundige gronden, die hij ontdekt had in de joodse mystiek. Zij zou naast zijn herinneringsgeschriften de jaren van zijn later leven vullen. Het werd een studie, waarvan het resultaat helaas posthuum verschijnen moet. Vergissen wij ons, wanneer wij ook in dit werk weer de bepaling van het onbepaalde zien? Dat is in wezen de kenmerkende trek van alle wetenschappelijke pioniersarbeid. Ook in zijn geschiedenis-opvatting komt zij voor. Hij ging er op het pad van Kautskyaans marxisme en dankbaar had hij van Saks geleerd de plaatsbepaling tussen verleden en heden te zien als een voortdurende wisseling van maatschappelijke en dus menselijke mogelijkheden en wensen. Daarom kon hij, éénzame in de gemeenschap, de kentering der tijden met heel zijn ziel ervaren en kon hij nuchter zijn, doch platheid mijden en, zonder in het holle woord te vluchten, profetisch worden.

De Sneeker gymnasiast ontwikkelde zich tot een man van het moderne weten, doordat hij het getal hoog aansloeg — doch hij bleef „onaangepast", omdat hij het op zíjn wijze deed. Doch dan lost zich de conflictsituatie op: hij weet dat eigene te ver-talen en blijkt te behoren aan zijn volk — en men moet dat woord meervoudig duiden — door zijn liefde voor het bezwerende woord.

M. Croiset

OEFENING

wie zijn ogen opent
moet ze sluiten

wie kijkt
went aan het sterven

KIJKSPEL

ik rijg de rode knoppen van de lantarenpalen
aan de kim

ik leg het snoer om de hals van de zee

STORM

duiken er meeuwen in zee
of springt er schuim uit de golven

vliegt de zon door de lucht
of jagen er wolken voorbij

KAMER AAN ZEE

het wordt zo donker
dat de meeuwen van de kraaien
niet meer zijn te onderscheiden

ik doe het licht aan
om jou te kunnen zien

OCHTENDNEVEL

zee en hemel maken zich
uit hun omstrengeling los

beiden gaan tot aan de kim
weer hun eigen weg

SLAAP

mijn oogharen raken de kim
ik ontval de meeuwen
ik droom het schuim

W. F. Wertheim

TUSSEN BATAVIA EN DJAKARTA

8 Sept. 1945. „Kom gauw mee", zegt Gutwirth, mijn kamer binnenstappend, „er zijn geallieerde parachutisten geland." „Waar zijn die dan", vraag ik. „In Hotel des Indes." We klimmen samen in het autootje, dat wij voor het Rode Kruis werk te pakken hebben gekregen.

Gutwirth is van beroep importeur. Maar op het ogenblik treedt hij op als voorzitter van het Bataviase Rode Kruis, dat na de Japanse capitulatie op initiatief van enkele energieke Nederlanders — vrouwen en mannen — zijn werkzaamheden heeft hervat. Gutwirth en ik behoren tot de uit de kampen in of bij Bandung weggelopen geinterneerden, die op eigen gelegenheid naar Djakarta zijn gereisd en ons bij dit Rode Kruis werk hebben aangesloten. Gutwirth was de aangewezen man voor het voorzitterschap op grond van het belangrijke en moedige illegale steunwerk, dat hij tijdens de Japanse bezetting had geleid. Mijn deelname aan het werk berust op een afspraak met de Vice-President van de Raad van Ned. Indië, Mr. H. J. Spit, die mij in het Baroskamp te Tjimahi voor dit hulpwerk had aangewezen. Met vereende krachten proberen wij in de onoverzichtelijke chaos van het naoorlogse Djakarta enige lijn te brengen in de hulpverlening aan geinterneerden en andere hulpbehoevenden. Het ontbreekt ons, bij dit werk, aan de meest essentiële hulpmiddelen, en de moeilijkheden en problemen zijn onvoorstelbaar. De Japanse hoge gezagsdragers en militairen, die wij met een vertoon van vóóroorlogse autoriteit, maar zonder officiële paperassen, benaderen, buigen beleefd — en laten ons rustig modderen. En de medewerking van de kant van Indonesische ambtenaren is, in de gegeven revolutionaire situatie, vaak nog moeilijker te verkrijgen. Tegenover die moeilijkheden kunnen wij weinig anders stellen dan ons enthousiasme en onze onblusbare drang tot activiteit na ruim drie jaar opsluiting.

Maar nu is er dan, goddank, het eerste contact met

de geallieerden. Straks zal een geallieerd bezettingsleger het hulpwerk op grote schaal overnemen . . .

Wij zitten in een veranda van het verwaarloosde Hotel des Indes aan een tafeltje met de leiders van het groepje pas gelande parachutisten. Een jonge, sympathieke Engelse majoor treedt op als hun woordvoerder. Hun taak is, inlichtingen te verzamelen over de toestanden op Java, en aan het Geallieerde Opperbevel erover te rapporteren. In ons gezelschap bevindt zich ook een Zuidafrikaanse Intelligence Officer, Laurens van der Post, die tijdens de bezetting krijgsgevangen is geweest.

Wij proberen aan het team de verwarde politieke situatie uit te leggen. Wij schetsen de bestaande onrust, en vragen wanneer eindelijk de komst van de geallieerde bezettingslegers te verwachten is. Dan komt de koude douche: „Niet eerder dan over zes weken." Wij zijn ontsteld, schetsen de gevaren bij het voortduren van de bestaande chaos, proberen te begrijpen, waaraan het uitstel van de geallieerde bezetting te wijten is. De majoor informeert, wat de meest essentiële behoeften zijn. Ik antwoord: „The real bottleneck in Java is transport." De Engelsman repliceert lakoniek: „Transport is the real bottleneck all over the world." Het is ook het transportprobleem, dat de landing van geallieerde legers voorlopig onmogelijk maakt.

Wij dringen nog eens aan op een rapport, dat aan het Opperbevel de critieke situatie uiteen zet — en moeten dan het veld ruimen voor de zeventien vooroorlogse autoriteiten, die dezer dagen door de Japanners uit de kampen naar Djakarta zijn overgebracht voor overleg. De volksmond heeft ze alras „De Heren Zeventien" gedoopt. Tijdens de kennismaking met het, ondanks de kampjaren, indrukwekkende gezelschap geeft de Engelse majoor ons een knipoogje — blijkbaar heeft hij de informele ontmoeting met enkele in schillerhemd en shorts rondwandelende figuren zonder officieel gezag, maar met enige ervaring van de problemen en moeilijkheden, toch wel geapprecieerd.

Ik word, op weg naar de uitgang van het hotel, staande gehouden door Mr. Spit. Hij vraagt mij streng, waarom ik illegaal en zonder waarschuwing naar Batavia ben vertrokken en er het Rode Kruis werk heb opgenomen zonder hem te voren toestemming te vragen. „Omdat U mij die toestemming, zolang het Nederlands Indisch bestuur niet de facto hersteld is, had moeten weigeren. Ik vond, dat het hulpwerk niet kon wachten", antwoord ik. Ik herinner mij nog, hoe ik van mijn toenmalige chef Mr. Spit eens als pas aankomend Departementsambtenaartje een ongenadig standje had gekregen, omdat ik over een opmerking, die hij binnenskamers had gemaakt, mijn mond tegenover buitenstaanders had voorbijgepraat. „Ik wens in deze kamer vrijuit te roddelen", zo beëindigde Spit toen plotseling de reprimande, met een grijns. Ook nu grijnst hij, na mijn antwoord — en schrijft een briefje, waarin hij, als voorzitter van het Nederlands-Indische Rode Kruis, mij machtigt hem in het Bataviase Rode Kruis te vertegenwoordigen. Ik had mij niet in hem vergist.

Spit keert terug naar de bijeenkomst van de Heren Zeventien met het geallieerde team — het gesprek zal straks uitlopen op een advies aan de Nederlandse geïnterneerden, voorlopig rustig in de kampen te blijven . . .

Gutwirth en ik lopen naar buiten, en vinden een paar mecaniciens van het parachutistenteam. Wij blijven even staan om een praatje te maken. Het is tenslotte het eerste levende contact met de buitenwereld. „Hoe is de verhouding tussen de geallieerden onderling nu eigenlijk in werkelijkheid", vragen wij. „Is tussen Engelsen, Amerikanen en Russen nu werkelijk alles koek en ei?" Een van de mecaniciens denkt even diep na, en antwoordt dan met onvervalst Australisch accent: „After all, *we* have got the atom bomb".

1 Oct. 1945. Wij zitten aan een ovale tafel in het huis van de Zwitserse consul. Wij — dat zijn de gastheer, met nog enige Zwitsers, de Apostolisch Vicaris Mgr. Willekens, die vooral in de beginperiode het Rode Kruis werk op energieke wijze heeft gesteund, en verder

Gutwirth en ik. Wij moeten ernstig spreken over een pijnlijk onderwerp. Het locale Rode Kruis werk begint geleidelijk op gang te komen. Zolang er geen regelmatig werkend bestuursapparaat is, blijkt ons werk nog veel verantwoordelijker en omvattender dan normaal. Behalve de zorg voor voedselbevoorrading van de geïnterneerden in de kampen en voor de medische voorzieningen, moet het locale Rode Kruis op allerlei terreinen, die eigenlijk het zijne niet zijn, experimenteren. Wij treden op als hoofdpostkantoor voor de binnenlandse en buitenlandse briefwisseling — zo langzamerhand begint er luchtpost aan te komen, maar alleen het Rode Kruis is in staat de distributie van de post over de kampen uit te voeren. Wij verzorgen voorlopig ook een distributie van nieuws over de kampen, bemoeien ons met huisvestingsproblemen — kortom, spelen in het klein voor bestuur. Maar moeten daarbij uiteraard trachten ons als Rode Kruis buiten de politiek te houden, en tevens elke schijn van bevoorrechting van bepaalde sociale groepen te vermijden.

Bij dit werk zou, vooral in de allereerste weken, morele en daadwerkelijke steun van de zijde van het Internationale Rode Kruis ons bijzonder welkom zijn geweest. Dit lichaam is juist in het leven geroepen voor situaties, waarin door oorlogsomstandigheden het normale bestuursapparaat niet kan werken. Helaas bleek de van Zwitserland uit aangestelde gedelegeerde een bange wezel, die tijdens de Japanse bezetting geen stap heeft gedaan om de geïnterneerden te helpen, en nu na de bevrijding ons door zijn angstvallig formalisme, in plaats van te helpen, doorlopend in de wielen rijdt. Bij een gesprek met Japanse hoge militairen, waarbij wij probeerden allerlei faciliteiten voor onze geïnterneerden gedaan te krijgen, bestond hij het onze status als locaal Rode Kruis in twijfel te trekken en daarmee onze pogingen te ondergraven. Gelukkig toonde de bij het gesprek aanwezige Zweedse consul meer begrip voor de verhoudingen en wist de situatie te redden.

De Zwitserse consul heeft al op zijn reis door Java tal van klachten gehoord, en wil weten of onze ervaringen in Djakarta gunstiger zijn. Hij is diep geëmo-

tioneerd, kennelijk schamen hij en de andere aanwezige Zwitsers zich voor hun landgenoot. Wij aarzelen even, willen weten wat precies de taak van het Internationale Rode Kruis is. Tenslotte zijn wij de eerste critieke weken op eigen kracht te boven gekomen, en kunnen wij nu in Djakarta met steun van de geallieerde autoriteiten, die intussen zijn geland — iets eerder dan het parachutistenteam ons in het vooruitzicht had gesteld — voorlopig voort. Nu echter het Britse bezettingsleger volgens verklaring van Generaal Christison voorlopig slechts de grootste steden zal bezetten, blijkt, voor het contact met de Republikeinse autoriteiten buiten de grote steden, de medewerking van het IRK uiterst gewenst. Wij overwinnen onze aarzeling en verklaren, dat de heer X. als vertegenwoordiger van het IRK een „total failure" was. De consul zegt ons toe, reeds de volgende dag in een telegram aan zijn regering op vervanging door een andere gedelegeerde te zullen aandringen.

Monseigneur stipuleert nog even, dat hij, als kerkelijk dignitaris, geen beschuldiging wil uitspreken. In de notulen en het telegram zal slechts worden vermeld, dat hij bij het gesprek aanwezig was. Dit stukje kerkelijke diplomatie maakt indruk op mij . . .

8 Oct. 1945. Ir. Ochse komt mij halen voor een etentje bij Van Mook, die enkele dagen geleden als Luitenant-Gouverneur-Generaal uit Australië is teruggekeerd en in het oude Paleis op het Koningsplein zijn intrek heeft genomen. Het is een wonderlijke situatie: de hoge autoriteiten voeren in het uitgestrekte Paleis een kampleven. Mevrouw van Mook en de vrouwen van de naaste medewerkers van de landvoogd hebben zelf gekookt, en dienen ook zelf het eten op: er zijn in het Paleis geen bedienden. Ik moet met een glimlach denken aan een wel wat pompeuzer diner in het zelfde Paleis, vijf jaar geleden.

De sfeer is nu heel wat gemoedelijker. Na het eten wil Van Mook over zaken spreken. Ik meende, dat hij van Ochse had vernomen, dat ik in de maand september als secretaris van het Bataviase Rode Kruis veel

had gehoord en gezien, en door mijn met enige moeite tot stand gebrachte contacten met Indonesische oudleerlingen, wel iets over de toestanden zou kunnen vertellen. Maar het blijkt om iets anders te gaan. Van Mook vraagt, of ik er voor voel, betrokken te worden in de leiding van de Regeringsvoorlichtingsdienst. „Ik stel je dit voor, hoewel ik weet dat deze benoeming zal werken als een rode lap op de blanke stier."

Ik vraag, wèlke de politiek zal zijn, waarover ik zal moeten voorlichten. Er wordt veel gesproken over een vernieuwde economische politiek-Van Mook. Kan ik er iets van te horen krijgen?

„Onze economische politiek is doodeenvoudig", is het verrassende antwoord. „Tien schepen beladen met voedsel en katoentjes uit Australië, en de hele bevolking van Java loopt uit om ze te lossen — en afgelopen is het met de revolutie."

Och arme, en ik dacht nog wel, dat Van Mook van mij wilde horen, hoe de situatie op Java was. Mijn contacten met de Indonesiërs zijn voor hem blijkbaar niet van belang om te weten, hoe de zaken staan, maar alleen vanwege het vertrouwen, dat ik in Indonesische kringen geniet . . .

Ik breng het gesprek op ander terrein. Hoe kan ik, zonder kennis van de buitenlandse verhoudingen, voorlichting geven over de regeringspolitiek. Ik heb tenslotte drie en een half jaar achter slot gezeten. Kan Van Mook ons iets over de internationale situatie meedelen?

Van Mook geeft college. Ik hoor allerlei dessous uit de keuken van Bretton Woods en San Francisco, krijg veel te horen over de tijdens de oorlog aanwezig gebleven spanningen tussen het Westen en de Russen. Nederland moet zich volledig op het Angelsaksische blok oriënteren.

Na twee uur praten staat de gastheer op met de woorden: „Per slot hebben *wij* gelukkig de atoombom." Het zijn letterlijk de woorden, die de Australische mecanicien gebruikte.

De koude oorlog is kennelijk op 6 augustus 1945 geboren. Of nog eerder . . .

Enkele dagen later schrijf ik aan de Luitenant-Gouverneur-Generaal, dat ik van het eervolle aanbod toch maar afzie.

22 Oct. 1945. Ik zit in het uiterst sobere huisje van mijn leerling en vriend Soejitno Mangoenkoesoemo. Deze ligt, sterk vermagerd door een slopende ziekte, op een bank. De wandeling naar zijn huis was niet helemaal veilig. Hij woont aan de weg naar Pasar Minggoe, waar de laatste tijd rampokbenden opereren. Het is de laatste weken een bijzonder gespannen toestand — wij leven midden in de *bersiap*-periode[1]. Tal van Europeanen en van sympathie voor hen verdachte Indonesiërs zijn de laatste tijd gekidnapt, en vaak op gruwelijke wijze afgeslacht. Gutwirth en ik zijn eens, in een auto terugkerend van een bijeenkomst met Indonesische en Chinese artsen, ternauwernood aan een bende ontsnapt, die de auto met stenen bekogelde. De Kadt had mij verteld, dat hij er niet over dacht Soejitno in zijn huis op te zoeken — hij wilde de koloniale Nederlanders niet het genoegen doen van een krantenbericht dat de rode De Kadt door extremisten was vermoord . . .

Maar ik heb mij toch niet van het bezoek laten weerhouden. Want ik wist, dat ik bij Soejitno de coming man Sjahrir zou ontmoeten. Voor het eerst van mijn leven.

Een kleine, levendige Sumatraan komt binnen. Een man zonder pose, eenvoudig als zijn vriend Soejitno, maar zonder diens menselijke warmte. Sjahrir lijkt in de eerste plaats verstandsmens.

Sjahrir had kort te voren de invloedrijke positie verworven van voorzitter van het werk-comité uit het Republikeins vertegenwoordigend lichaam. Dit werk-comité was daarom zo belangrijk, omdat het was samengesteld uit figuren, die zich tijdens de Japanse bezetting afzijdig hadden gehouden. Het argument, dat Nederland met een collaborateursregering niet in overleg kon treden, was tegenover deze groep niet vol te houden. In zijn recente brochure *Onze strijd* had Sjahrir de collaborateurs juist fel bestreden.

Ons gesprek komt op de kansen, dat Nederlanders en Indonesiërs tot overeenstemming zullen komen. Kennelijk heeft Sjahrir vertrouwen in de mogelijkheid van samenwerking tussen een door socialisten geleid Nederland en een eveneens door socialisten beheerst Indonesië. In Van Mook ziet hij een vertegenwoordiger van socialistisch Nederland. Blijkbaar beseft hij niet, dat Van Mook, met zijn grote kennis en snel verstand, toch in feite in de eerste plaats een paternalistisch denkende regent in grote stijl is.

Ik suggereer, dat de Indonesische Republikeinse regering een officiële verklaring zal afleggen, die een basis zal kunnen vormen voor constructief overleg. Ik meen dat het goed is dat de Republikeinse regering duidelijk zal maken, op steun van Nederlands kapitaal en intellect prijs te stellen en de voorwaarden voor zulk een toelating zal formuleren. Natuurlijk spreek ik alleen voor mijzelf — Sjahrir en ik weten beiden, dat ik niemand en niets vertegenwoordig dan mijzelf. Maar mijn suggestie interesseert hem kennelijk — in de officiële Republikeinse Regeringsverklaring van 1 november 1945, ontworpen door Sjahrir en ondertekend door Hatta, herken ik enkele dagen later verscheidene punten, die in ons gesprek aan de orde waren geweest.

Helaas besteedden de Nederlandse autoriteiten aan de in verzoenende woorden gestelde verklaring nauwelijks aandacht. Van Mook had een door de Nederlandse regering opgestelde verklaring meegebracht, die helemaal niet aansloot op de werkelijke politieke toestand. Op 8 november publiceerde hij de verklaring — die, qua toon en stijl, klonk alsof er geen revolutie had plaats gegrepen. Het vóóroorlogse ambtelijk apparaat moest eerst weer volledig worden hersteld, alvorens het aantal Indonesische hogere ambtenaren kon worden vergroot — het aantal Indonesische leden van de volksvertegenwoordiging mocht van 50 procent stijgen tot een echte meerderheid. Het was, alsof de draad kon worden opgevat, waar hij in maart 1942 was afgebroken.

Ik was blij, dat ik de Indonesiërs over de verklaring niet officieel hoefde voor te lichten . . .

31 Oct. 1945. Mr. Spit heeft mij bij zich in het Kramatkamp, waar hij is ondergebracht, ontboden. Hij maakt zich ongerust over mijn activiteiten als Rode Kruis-functionaris. Hij heeft gemerkt, dat het Rode Kruis contacten onderhoudt met Republikeinse autoriteiten, en vindt dit principieel onjuist. Zij vertegenwoordigen per slot een rebellenregering, en het Nederlands-Indisch Rode Kruis, dat een semi-officiële status heeft, mag zich daarmee op geen enkele wijze inlaten.

Ik voel, dat dit gesprek moeilijker zal verlopen dan het vorige. Ik heb groot respect voor de persoon van Mr. Spit, en heb hem tijdens de Japanse internering bewonderd om zijn waardige en principiële houding tegenover de Japanse kampcommandanten, al zou hij met meer soepelheid en opportunisme voor ons geïnterneerden misschien meer bereikt hebben. En dan zijn wij nog tezamen gast geweest van de Japanse geheime politie, de *Kempeitai,* in misdadigerscellen in de gevangenis van Poerwokerto. Mijn verblijf in de cel heb ik aan Mr. Spit te danken, zoals hij mij de eerste dag van mijn verblijf ruiterlijk opbiechtte, toen ik hem tijdens het baden in zijn cel achter tralies zag zitten touw spinnen met een primitief apparaatje. Hij had bij het verhoor door de *Kempeitai,* na gemarteld te zijn, om iets helemaal onschuldigs te zeggen, de Commissie voor Staatsrechtelijke Hervormingen, de zogenaamde Commissie-Visman genoemd, geen ogenblik denkende, dat hieruit voor haar leden enig gevolg kon voortvloeien. Immers, tot de leden van de commissie, die hij noemde, behoorde ook Prof. Soepomo, door de Japanners zelf aangesteld als hoofd van het Departement van Justitie. Maar de Jappen begrepen direct, dat de Commissie-Visman een gevaarlijke ondergrondse organisatie was, en haalden Mr. Enthoven en mij, beiden leden van de commissie, naar Poerwokerto. Ik heb dit Mr. Spit nooit kwalijk genomen — en tenslotte waren de Jappen na drie maanden ook wel overtuigd, dat wij geen trotyl op het spoorwegstation in Poerwokerto hadden verborgen.

Maar in zijn politieke inzichten stond de conservatieve Mr. Spit ver van mij af, en zijn principiële ka-

rakter deed hem afkeuren wat hij zag als „marchanderen met de vijand". Ik trachtte hem uit te leggen, dat nu de Engelse bezetters het Indonesisch bestuursapparaat, ook in Djakarta, in stand hadden gehouden, contact en samenwerking onvermijdelijk waren, en dat wij anders ons hulpwerk wel konden staken. Ik kon hem ook vertellen, hoe wij er net enkele dagen geleden in geslaagd waren, door samenwerking met het Indonesische Rode Kruis, enige honderdduizenden guldens te laten bezorgen bij de Nederlanders in Solo, die door de Republikeinse regering opnieuw waren geïnterneerd. Dit bleek een heel wat makkelijker weg te zijn dan de hulp in te roepen van het nog altijd weinig actieve Internationale Rode Kruis.

Maar Mr. Spit was moeilijk te overtuigen. Hij liep naar de kraan, om zijn handen te wassen. „Wat doet U nou", zei ik. „U erkent hiermee de rebellenregering, die de Bataviase Dienst van de Waterleiding beheerst." Ik zag weer de bekende grijns op zijn gezicht. „En toen U mij opbelde om bij U te komen", ging ik door, „riep U de hulp in van een opstandige telefoniste."

Wij scheidden in goede harmonie, al hield ik het gevoel, dat Spit zich maar node in de situatie schikte.

20-25 Nov. 1945. Ik ontvang, voor het eerst sinds het gesprek met Van Mook, weer een uitnodiging om op het Paleis te verschijnen.

Het blijkt dat Prof. F. M. van Asbeck, als persoonlijk afgezant van Minister Logemann, is gearriveerd. Hij zal een week blijven, en wil graag over de toestanden worden ingelicht. Hij had zich, als allen in Nederland, een volkomen scheef beeld gevormd van de situatie in Indonesië. Hij had bijvoorbeeld verwacht, dat Prof. Hoessein Djajadiningrat hem aan het vliegveld zou komen begroeten. Hij merkte nu, dat elk persoonlijk contact met Indonesische intellectuelen vrijwel uitgesloten is, daar dezen, voorzover zij dit contact zouden wensen, onder de terreur leven van de extremistische groepen.

Prof. van Asbeck begrijpt nu ook beter, waarom Van Mook gedwongen was, aan een conferentietafel met

Soekarno te zitten.

Ik zet uiteen, dat met het enkele dagen geleden aan het bewind komen van het kabinet-Sjahrir een unieke gelegenheid is geschapen voor onderhandelingen, en dat Nederland deze kans met beide handen moet aangrijpen. Naar aanleiding van dit gesprek vervaardig ik een nota voor Van Asbeck, waarin ik betoog waarom erkenning de facto van de Republiek mijns inziens politiek onvermijdelijk is. Ik dring in de nota — ik heb haar nu weer vóór mij — er op aan, dat men Sjahrir, nog vóór zijn kabinet a.s. zondag (25 november) met het Republikeins vertegenwoordigend lichaam wordt geconfronteerd, vèrgaande tegemoetkomingen op politiek gebied zal in het vooruitzicht stellen, teneinde zijn positie tegenover terroristen en extremisten te versterken. Dit zal niet gemakkelijk vallen, daar in deze novembermaand persoonlijke contacten tussen Nederlanders en Indonesiërs vrijwel onmogelijk zijn geworden.

Na bestudering van de nota en overleg met Van Mook word ik vereerd met een politieke opdracht — de enige, die mij ooit door de Nederlandse autoriteiten is toevertrouwd. Mij wordt gevraagd, met Sjahrir op korte termijn contact op te nemen, en hem enkele vragen voor te leggen; als ik mij goed herinner, luidden de vragen aldus: is men van Republikeinse zijde bereid, tot ondershandse onderhandelingen te komen, wanneer van Nederlandse zijde de bereidheid zou bestaan om, los van de verklaring van 8 november, ook andere mogelijkheden te overwegen? Zou men eventueel bereid zijn te praten over een, niet te korte, overgangsperiode alvorens onafhankelijkheid in enigerlei vorm wordt verleend? Zou men als uiteindelijke oplossing iets in de geest van een dominion-status kunnen accepteren? En tenslotte: welke Nederlandse figuur zou als onderhandelaar voor de Republiek aanvaardbaar zijn?

Het gelukt mij het verzoek om een bespreking aan Sjahrir door te geven. Op zaterdag 24 november word ik opgebeld door mijn vrouw: ik moet onmiddellijk thuiskomen. Ik begrijp direct wat er aan de hand is. Het is het warmste uur van de dag, de straten zijn

uitgestorven. Nauwelijks ben ik thuis, of een auto komt het erf oprijden en rijdt direct door de tuin dóór tot op zij van het huis. Sjahrir blijkt zelf aan het stuur te zitten. Wij lopen door naar mijn werkkamer. De staatsman, nu premier, blijkt in wat ik hem vertel hogelijk geïnteresseerd. Hij kan uiteraard op geen van de vragen definitief antwoorden, zonder zijn kabinet te raadplegen. Maar zijn reactie is niet bij voorbaat negatief, en hij wijst de mogelijkheid van onderhandelingen niet a priori af.

Het gesprek, dat meer dan een uur duurt, komt op de terreur, waarmee ik door mijn Rode Kruis werk in nauwe aanraking kom. Sjahrir toont zich ontsteld door wat ik hem vertel — had van de omvang van het verschijnsel geen idee. Aan de andere kant weet hij mij staaltjes te vertellen, van wat onderdelen van het KNIL tegenover zijn landgenoten hebben uitgehaald.

De volgende ochtend vroeg klim ik op de fiets en rijd naar het Paleis, om Van Asbeck, die de dag dáárop weer naar Nederland moet vertrekken, verslag uit te brengen. Hij blijkt net in conferentie met Van Mook. Na een uur komt hij te voorschijn, groet mij haastig en verontschuldigt zich, daar hij direct naar een andere bespreking moet. In twee woorden moet ik de inhoud van een gesprek van een uur weergeven.

Vertel de rest maar aan Van Bijlandt, zegt Van Asbeck, en drukt mij tot afscheid haastig de hand.

Enigszins uit het veld geslagen voldoe ik aan het verzoek — maar veel geloof in mijn zending heb ik niet meer. Immers, Van Mook, die ook nog even langs komt, vraagt mij met geen woord naar het gesprek. Hij heeft mijn medewerking bij het uitvoeren van zijn politiek kennelijk niet meer nodig . . .

Zo eindigde mijn eerste en laatste politieke missie.

27 Nov. 1945. Na dit politiek intermezzo kan ik mij weer met volle kracht aan mijn Rode Kruis werk wijden. Op initiatief van ons Rode Kruis wordt een persconferentie belegd, onder voorzitterschap van Mr. Jonkman. De spanning van een langdurig verblijf in de kampen, gepaard aan het voortdurend latent levens-

gevaar, is vooral voor de tienduizenden vrouwen, die jarenlang onder Japanse bezetting hebben geleefd, niet meer vol te houden. Met de evacuatie wordt maar weinig voortgang gemaakt. Het is nodig in Nederland de ogen te openen voor de ware toestand, en ook het wereldgeweten, langzamerhand ongevoelig geworden voor „atrocities", wakker te schudden, daar het probleem er in de eerste plaats een van scheepsruimte is, en Nederland daarvoor buitenlandse hulp nodig heeft. De Britse geïnterneerden zijn al lang full speed afgevoerd.

Gutwirth vermijdt op de persconferentie terecht elke politieke implicatie, die men in het beroep op de pers zou kunnen leggen. Hij appelleert enkel aan humanitaire overwegingen. „Wij zeggen niet: laat bezettingstroepen op grote schaal komen, om een eind te maken aan de revolutie. Wij zeggen evenmin: geef Indonesië prijs en evacueer alle Nederlanders. Wij zeggen alleen: de toestand is voor tienduizenden vrouwen onhoudbaar geworden — er moet *iets*, en snel en op grote schaal, aan hùn evacuatie gedaan worden." De Zwitserse consul steunt dit appel in een emotioneel betoog, waarin hij zijn schokkende ervaringen in vele delen van de Archipel verwerkt.

Indonesische journalisten waren eveneens uitgenodigd — maar bleken toch niet bereid de conferentie als onpolitieke, strikt humanitaire manifestatie te aanvaarden. Uit hun kregele opmerkingen bleek dat zij het vestigen van de aandacht der wereld op de ellendige toestand toch als een aanval op hun nationale ideaal beschouwden — ondanks onze verzekeringen van het tegendeel.

Het bleek toch niet mogelijk, zelfs in het humanitaire Rode Kruis werk „buiten de politiek" te blijven. Begrijpelijk, in een land waar zelfs het openen van een waterkraan een politieke daad kan zijn.

De Nederlandse pers publiceerde het appel in grote opmaak. Het doel — versnelde evacuatie — is door de persconferentie, naar ik meen, wel bereikt.

2 Jan. 1946. Ik woon op de Britse Headquarters de vergadering bij ter installatie van een commissie voor

de toewijzing van gebouwenruimte in Batavia-Djakarta. Ik ben van mijn Rode Kruis werk ten dele vrijgemaakt om deze commissie als adviseur bij te staan. Het Rode Kruis werk is minder omvattend geworden, nu de bestuursfuncties geleidelijk door het Nederlands-Indisch bestuursapparaat worden overgenomen. Ook de door de geallieerde militaire autoriteiten ingestelde dienst voor de zorg van de geïnterneerden, de *Rapwi*[2], heeft geleidelijk een aantal taken van het Rode Kruis overgenomen, grotendeels met uit Nederland aangevoerde krachten. De *bersiap*-periode, met zijn grote spanningen en gevaren, loopt op zijn eind — van Nederlands standpunt uit gezien, is de toestand in Batavia nu min of meer „geconsolideerd".

Maar er is nog het probleem van een dubbel bestuursapparaat — een Nederlands en een Republikeins. De Britse bezetters doen pogingen, om voor practische doeleinden een samenwerking tot stand te brengen. Deze gemengde commissie voor toewijzing van woningen gebouwenruimte is een eerste poging in die richting, en daarom van groot politiek belang. Uit de woorden, die de voorzitter, een Britse kolonel, tot mij richt, maak ik op, dat mijn adviseurschap berust op de wens van Republikeinse zijde, dat de commissievergaderingen worden bijgewoond door een figuur die zij kunnen beschouwen als iemand met begrip voor beide standpunten.

Deze onderstelling wordt bevestigd bij een bezoek, dat ik breng aan de ministers Sjahrir en Sjarifoeddin. Sjahrir is net enkele dagen te voren in zijn auto door Nederlandse militairen op straat aangehouden en gemolesteerd. Het is niet duidelijk, of zij wisten wie zij voor zich hadden. In ieder geval is de verhoogde veiligheid in Batavia-Djakarta er kennelijk niet voor iedereen. Sjahrir heeft er nog een blauw oog van overgehouden.

21 Jan. 1946. Ik ben gast op een diner bij de Britse kolonel, die voorzitter is van de gebouwencommissie. Het wemelt van hoge Britse officieren, en eregast is generaal Hawthorne, een fors gebouwde houwdegen,

aan wie ik word voorgesteld als een man, die het vertrouwen bezit van alle partijen. Kennelijk wil de generaal mij uithoren over de politieke verhoudingen. Ik word naast hem gezet, en voel mij in mijn licht tropisch colbertje, en met een gaasje tegen een opkomende steenpuist op mijn nek — volgens de doktoren nog een gevolg van de kampjaren — wat shabby en onwennig tussen al die uniformen. Het Rode Kruis heeft pertinent geweigerd, zijn functionarissen, naar het voorbeeld van de *Rapwi*, militaire rangen te laten aanmeten.

Als goed Engelsman vermijdt de generaal alle „shop talking" vóór het dessert. Dat betekent, dat het gesprek weinig vlot — wij hebben niet veel gemeenschappelijke punten van belangstelling. Maar bij het dessert komt de obligatoire vraag. „De Hollanders klagen maar steeds, dat wij Engelsen hen onvoldoende steunen. Wat kunnen wij meer doen, dan wij al doen?" Ik probeer, de generaal iets van mijn visie op de politieke situatie mee te delen. Ik maak hem ook duidelijk, dat ik begrip heb voor de moeilijkheden, waarvoor de Britten zich gesteld zien, en dat ik hun rekening houden met Republikeinse aspiraties en gevoeligheden niet, zoals de meeste Nederlanders, afkeur.

Ten slotte vraag ik de generaal, of de Britten er niet goed aan zouden doen te leren van de ervaringen in Indonesië, opdat hun niet na een jaar of vijf, als zij zouden weigeren aan de nationale aspiraties in India tegemoet te komen, hetzelfde zou kunnen overkomen als ons Nederlanders.

„Impossible", verklaart de generaal apodictisch. „And why?", vraag ik verbaasd. „Because the Indians love us", luidt het stoere antwoord.

De volgende dag vertel ik het verhaal aan een Indiase officier, die bij ons op bezoek komt. Het kost mij grote moeite, zijn lachbui tot bedaren te brengen.

Gelukkig heeft niet de generaal de Britse politiek tegenover India bepaald.

15 Febr. 1946. In een vliegtuig verlaat ik met mijn gezin Indonesië, tot herstel van gezondheid. Het korte

intermezzo van intensief deelnemen aan het dramatisch gebeuren — een episode waarin wij de ergernis over drie jaar nutteloos vegeteren konden afreageren door een overmaat aan dadendrang — was voorbij.

De wetenschap — mijn eigenlijke roeping — zou haar rechten hernemen. Na de korte poging, mee te spelen op het schouwtoneel, zij het in een kleine uithoek van de wereld, zou ik weer terugkeren in de rol van toeschouwer, die de gebeurtenissen op een afstand beziet — een gelijke afstand als die, welke het opstijgend vliegtuig op dit ogenblik schept tussen mij, en het zich beneden mij uitstrekkend woelig Batavia-Djakarta, symbool van een wereld op zijn kop.

1 **bersiap** – Indonesisch woord voor: **geeft acht,** het commando dat in die tijd op Java steeds weerklonk, waar Indonesische strijdgroepen aan het werk waren.
2 Rescue of Allied Prisoners of War and Internees.

Ellen Warmond

DIT DAN OF MEER*

Dit is wat ik van je leer:
de betekenis van een verouderd
bijna onzedelijk woord: geluk

[de kunst om op handen en voeten
op het onachterhaalbare vooruit te lopen
een onverstoorbaar en volledig
éénzijn in zichzelf, dus zonder
ogen in de buik — onthutsend
toezicht op eigen adem —
handen omhoog — de adem
betrapt door het andere ik —
retorische vragen — duel
in duizend denkbeeldige spiegels —]

dit is wat ik van je leer:
een ster te zien vallen, verrast
een vervulbare wens te doen:
vijf minuten [langer dan vijf levens]
zonder doodsangst sterven.

HET EGOCENTRISCH HEELAL

Zeggen wij: woorden, gedichten,
bedoelen wij: mensen, gezichten.

wij spreken een dubbele taal:

iedereen, allemaal,
eeuwigheid, overal,
betekenen: jij en ik,
ademval,
ogenblik.

ASTROLOGISCH

Zo bid ik tot heidense goden
die een komeet laten vallen
door een ademloos firmament
van niets naar niets, om getallen
waarmee je te meten bent
om een codewoord in de taal
voor de laatste eeuwige maal
dat mijn armen je voelen zweven
door de stratosfeer van mijn leven

ik
sterrenwacht van je heelal
bereken je baan en buk
diep naar de nacht.

hemellichaam
val
door luchtlagen van geluk.

CARTE BLANCHE

Als je alleen ligt snachts
naast een wakkergeschrokken angst
voor het aanstondse ogenblik
waar geen leven meer mogelijk is
of het moest zijn voor het echoloze
het uitgeholde waarom-en-waar

schrijf een chèque uit op huid en haar
schrijf een chèque uit op vlees en bloed
op adem en aandacht alles
zal worden verzilverd in
de klinkende munt van de liefde

want hemelsbreed zijn wij maar
een ademtocht van elkaar.

DAAROM

Omdat je jezelf bent
dat is: jij
twee letters
een streeldier
een zacht klimaat
om in te genezen

omdat ik mezelf ken
dat is: ik
twee letters
een grens
om te passeren
naar betere streken

zoals: wij
twee letters
een waarheid
een wereld
om te bewonen.

DA CAPO

Vuurvogel grootogig
uit mijn as herrezen
wij stierven wel
maar niet genoeg

vuurvlieg — wel brandgevaarlijk
maar geen vogel —
ook jij wist blindelings bewegend
wat wij deden:
spartelen in het spinneweb der rede

en de spin die het bloed van de spijt
uit onze huid zou zuigen had de tijd
maar wij gingen te ver toen wij speelden
dat wij die tijd met haar deelden

daarom bezing ik nu
maar zachter trager
— verspeeld gevaar —
je vroeger lichtgevende vleugels

en spin mij in
tot een cocon van langzaam-groeiend later
tot rups bedachtzaam kruipdier naar een ander
ongeloofwaardig begin.

NOEM MAAR EEN WOORD

Soms hebben wij een hand
die een vreemde hand kan grijpen
en wat betekent dat? een houvast
een universum een tekort
een klein en hard kristal
een schitterende pijn?

wij noemen het mens of liefde
of om het even wat

noem maar een woord
het is altijd
hetzelfde
noem maar een woord
er zijn er
zoveel
noem maar een woord
het is steeds het verkeerde

noem maar een woord
of liever
laat het maar na.

DE SPIEGELS VAN DE HONGER

Van de rollende tafels der onrust
hebben wij haastig gegeten
hoe lang nog dachten wij hoe lang nog?
als wij joegen naar de onmogelijke
maaltijd van het geluk

de nacht dat ik je vond
klopte de hemel zorgeloos
zijn mantel over ons uit
en gulzig raapten wij sterren
aten wij licht

nu zijn wij alleen gelaten
hol van honger is ons lichaam
grommend om liefde

uit honger zijn wij begonnen
te leven
begerig ontembaar

van honger zullen wij sterven
zacht en kalm
zacht en kalm.

ONDER 2 OGEN

Ga nu terug:

terug naar het begin
de hand verlaat zijn tegenpool
het hart [geschrokken] slaat
twee slagen over, houdt
de adem in

eens was je op een mooie
duizelingwekkende wijze
waanzinnig

geloofde zeldzaam in
een ander zoals je nooit
geloofde in jezelf

nu hier: alleen
als altijd: ik
nu hier: een ruimte
een niets
het negatief van een echo.

TE LAAT [EEN DIER]

Te laat: een dier
een blinde mol
wroetend in het verdriet
niets ziend: geen hemel, zelfs
de aarde niet.

gravend naar wat voorbij is
[hoe smaakte vroeger het licht?]
blind. geen hemel. geen aarde.
duisternis.
ogen dicht.

* Uit de binnenkort bij N.V. Em. Querido, Amsterdam, te verschijnen bundel: **Warmte, een woonplaats.**

Hedwig Speliers

TOEN JE ONLANGS TOT ME KWAM

„Schreiben Sie nicht Liebesgedichte."
uit een brief van **R. M. Rilke** aan **F. X. Kappus.**

(I)
Toen je onlangs tot me kwam
droeg je je haar in bebop;
je eenvoudige kleedje droeg er toe bij
mij open te maken voor vreugde.

De nachtegalen zwegen, er waren er geen;
— overigens het was volop dag
toen je tot mij kwam met je lach —
in je ogen stond de aarde op één been.

Al wat we droomden was ingebeeld.
Geluiden verzwegen wij als onkruid;
omdat we schuchter waren zoenden wij
elkaar met een lichte handdruk.

(II)
Je vroeg mij of ik kon schaken,
het schaken van een koningin
is gewoonlijk een opwindend begin.
Maar ik zei dat ik niet schaken kon.

Ik kan een kind voorgoochelen in mij
en het vertrouwd met zijn beminden
en het opgeruimd maken en blij
in de aardse eenvoud van het vinden.

Ik kan wandelen met je in het gras,
ik kan inwendig wenen: nooit genas
de schoonheid in mij die gegroeid is
tussen mijn huid en mijn hart.

J. C. van Schagen

EEN GEWETENSONDERZOEK

De beschouwingen van Adri Laan in *De Nieuwe Stem* van november j.l. raakten me in het hart. Ik heb het zeker niet allemaal begrepen, maar wat ik volgen kon gaf me de voldoening, dat ik dit soort dingen dan toch niet zó gek had aangevoeld tot nog toe. Intussen was ik na afloop toch wat ongerust. Was ik zelf nu wel zindelijk? Waarom had mijn werk niet méér last van de algemene ruzie met „God", die toch heus ook aan mij niet voorbijgaat? En moet ik nu eindelijk ook niet eens wat minder slordig omspringen met mijn medemens? Ik heb daarom deze ongerustheden, in een paar vragen geformuleerd, voorgelegd aan mijn alter ego, het wezen dat me begeleidt — ik ben wat schizofreen, ongevaarlijk gelukkig. Zijn antwoorden zijn misschien wel eens aardig om te vernemen. Omdat het hier ervaringen, direct uit het atelier, betreft van een practizerend, modern „imagier", weliswaar van klein kaliber, maar één, die nu eenmaal een soort tweede zelf naast zich heeft, dat zijn doen en laten constant en soms vervelend nauwlettend observeert en dat even consciëntieus boek houdt van de daarbij opgedane ondervindingen. Het is wel een beperkt stel, deze twee, maar ze doen hun best, gegrepen als ze zijn door het grote spel, dat hun hart heeft. En niet ieder beeldend kunstenaar kan er zo'n precies boekhoudertje op na houden.

Die vragen waren dan de volgende. Waarom doe ik deze dingen, wat is de zin ervan? Waarom knarst mijn werk niet erger? De situatie is toch zwart genoeg. Ik kan me toch kwaad genoeg maken om de massale stupiditeit om ons heen en ook ik sta toch soms wanhopig voor het zwarte gat. Waarom is mijn werk dan niet méér uit zijn humeur? Waarom ben ik niet getourmenteerd, maudit, chaotisch, angry, enfin, zoals het hóórt? Is dat nu wel in orde? En hoè doe ik mijn werk nu eigenlijk? Gaat het daarbij wel zindelijk en eerlijk toe? Ten slotte: honeste vivere alleen is niet voldoende, zegt men. Er is ook nog: neminem laedere en suum cui-

que tribuere! Hoe zit het daarmee?

Mijn alter ego zuchtte: ik moet jou ook alles twéé keer zeggen. Waarom je deze dingen doet? Waarom je als bezeten staat te werken terwijl je eigenlijk niet eens zo best meer staan kan en terwijl niemand er naar vraagt of naar kijkt? Wel, omdat je moèt, vriend. Is dat geen reden genoeg? Zou je niet doodongelukkig zijn, als je het zou moeten opgeven? Heel gewoon omdat je moèt. Het is trouwens net enige wat je kàn.

En als het dan beslist óók nog een zin moet hebben, jij luxe-hond, jij verwende intellectueel, mag ik je er dan aan herinneren, dat, ook als alles faalt en alle grond onder je schijnt weg te zakken, ook als geen stoplap meer helpt, zelfs de grote stoplap „God" niet, ook als je het deficit nergens meer op kan afboeken, er toch één ding staan blijft: je bent. Je leeft en, hoe zinloos het soms allemaal schijnen mag, ergens moet er een Wet in zitten. Hoe dan ook: het is een Spel. Je weet dat in je bloed. Een spel en een wet en die wet dwingt je. Je moet het spel spelen en je wil het ook; je zou niet anders kùnnen willen. Van die wet weten we ongeveer niets, toegegeven. Wat we ervan meenden te weten, het blijkt stof tussen je vingers, wishful thinking, loze praatjes, op zijn best een soort spiegelbeeld. Maar één ding is blijven staan: je bent en je moet en je wil dóórgaan met bennen. En dat kan alleen door veranderen. Het enige dat stand houdt is het nièt standhouden. Het enig reële is het irreële. Was het leven niet absurd, het bestond niet. Verandering is het enig reële. Wees nieuw! dat is blijkbaar het grote gebod. En dat betekent: sterf en sta op! Ieder moment opnieuw en totaal. Partikeltjes zijn we, alleen maar partikeltjes, in een blijkbaar cyclisch proces, een soort eeuwig circus. Rust spuwt beweging, wit spuwt kleuren, holten spuwen massa en alle beweging keert weer terug tot rust, alle kleur tot wit, alle massa tot leegte, zo is het blijkbaar de wet en dat houdt nooit op en elk partikeltje vervult zijn functie op zijn eigen wijs. Jouw wijsje nu is beelden maken en beelden breken non stop. Dat is jouw „zin", want die beelden ben je zelf; in hen vernieuw je je van phase tot phase. Dat is het

weggetje van jouw metamorfose. Wat zal je nu nog naar een verdere „zin" vragen, is dit niet genoeg? Heb je het daarmee al niet zó druk, dat je om dingen als geluk en vrede en dergelijke mooi's al lang niet meer vraagt? Bovendien, waar is je trots, vriend? Wou je nu heus aan de grote deur, die immers toch altijd gesloten blijft, staan schooien om nòg een schepje „zin"? Bedel jij om een toetje? Hoe oud ben je, heb je dan niets geleerd, heb je niets beters te doen? Wie schreef er eens: „God haalt zijn schouders op. Wij ook. Dat is dan quitte"? En wie schreef:

een beetje neurieën
aan den rand van het zwarte ijs
is dit niet genoeg?

Allez dan!

Waarom je werk niet méér uit zijn humeur is en het nogal zo'n vaart niet loopt met dat aanstellerige neurieën? Waarom het alleen maar per toeval wel eens knarst? Omdat de dagelijkse suïcide-juncto-wederopstanding van je beeldend bedrijfje, omdat jouw versie van het „stirb und werde" je al dermate in beslag neemt, dat je niet meer hoèft. Dat je geen tijd hebt om kwaad te wezen. Dank zij deze participatie bèn je en dat is genoeg want het is alles. Daarom heb je geen wrok en blijf je vrij van de proccupatie, je buurman eens lekker te pesten. Maak je daarover geen zorg. Want knarsen en doorbreken van grenzen en ruiten ingooien en vlammende protesten en manifesten, dat is allemaal het punt niet. Het doet er niets toe. Knarsen òm te knarsen is alleen maar een stomme opzettelijkheid en alle opzettelijkheid is tot onvruchtbaarheid gedoemd — ook dit is een fragmentje Wet dat nog steeds overend staat. Wat gaat je die kinderachtigheid aan? Doen wat je moèt, dat is het enige, dat je aangaat en de rest is merde. Mag ik je even de slotzin vóórhouden van wat ik onlangs in het Museumjournaal van Sandberg schrijven mocht? „Laten we liever maling hebben aan protest-of conformisme en het *levende werk* zoeken. Dat is vanzelf al protest genoeg en sterker dan enig ander. Wie het levende werk zoekt, dien wordt het protest toegeworpen". Je hebt gelijk,

antwoordde ik, ik was het even vergeten. Gebroken ruiten, dat is een toetje, niet méér. De scherven vallen je vanzelf wel in je schoot.

Ja, vervolgde mijn boekhoudertje, als de tegenwoordige jongens dit eens bedachten, zou er heel wat minder holle heroïek zijn en ze zouden niet zo krampachtig achter dat gebroken glas hoeven aan te zitten. Grenzen doorbreken is heel nuttig, maar het moet gevolg zijn. Als doel is het waardeloos. Om een nieuw alfabet gaat het spel en wat heeft ook dat nog voor zin, als daar geen nieuwe woorden uit groeien, en wat hebben die woorden voor zin, als er geen nieuwe zinnen uitgroeien, en wat hebben die zinnen voor zin, als er geen nieuwe boeken uit groeien, en wat hebben die boeken voor zin, als ze niet dienen in die constante metamorfose, welke zich mensheid noemt? Het lijkt me dat Laan dìt vooral heeft willen zeggen. Wie het zo verschrikkelijk gewichtig vindt een oud alfabet te vernielen met een nieuw als doel, die begrijpt er niets van en hij komt niet verder dan een dom spelen met zijn losse letters. Vermoedelijk is het zelfs zo, dat het nieuwe boek eerst komt en de nieuwe letters als laatste phase. Laan heeft het eigenlijk allemaal al gezegd, maar het kan niet genoeg herhaald en nog eens anders herzegd worden in deze tijd die puilt van de opzettelijkheid: al dit krampachtige drijven, het is het groot bederf onzer maatschappij, die hoogmoedig onpractisch op doelen mikt in stee van deemoedig efficiënt naar oorzaken te luisteren. Het groot bederf, dat onophoudelijk vernietigt wat tot leven tracht op te staan, en je ontmoet het overal. Ook in de kunst, waar het rondwaart als een pest. Wat jong en sterk begint, schaft zich haastig een theorie aan, dat Nessuskleed, een opzet, waaraan het zich zienderogen verteert. Tot een moedwillige vernietigingszucht uit impotentie alleen overblijft. Een dode as. Laten we toch wéten, dat wie zich om de Hemel bekommert, hem daarmee alleen al heeft verspeeld. De enige weg is: doe wat je moet en zeur niet.

Zeuren we nu zelf niet een beetje? vroeg ik.

Dit is anti-zeuren, sprak mijn vriend. Het irriteert

me soms ook zo, het is allemaal zo oneconomisch. En als boekhouder ben je dan verplicht te waarschuwen.

Maar je wilde weten, hoe het bij jou toegaat? Je bent mijn ideaal niet. Je zindelijkheid. Je eerlijkheid. Neen, man, géén tien. Maar je uitgangspunt is zuiver: doe wat je moèt. En je methode is zuiver: luisteren — gehoorzamen — schiften. Het begint met een blanco en je laat je hand gaan. Er begint iets te bewegen, iets dat er niet was zolang je hand nog niet bewoog, maar nu begint het te bewegen. Lijnen, vlakken, kleuren komen op, een ordening zoekt haar weg. Deze zuiver te dienen is je werk en hoe vollediger je daarbij jezelf vergeet, hoe reëler het jouzelf zal zijn en niets anders. Een soort kristallisatieproces, dat je eerste bewegen oproept uit het onbewuste, het immateriële, het onbestaande — wat Klee het onzichtbare noemde — en dat zich gaat uitspelen in de materie, dat gaat bestaan aan je materiaal en in de regionen van je bewustzijn. Het begint willoos in zoverre dat je bewuste wil ter zijde staat, maar naarmate het proces vordert, naarmate de materialisatie, de realisatie voortschrijdt, gaat het wilselement meer en meer meedoen. Uit een behoefte aan zuiverheid geboren, wordt het werk in een strijd om zuiverheid volbracht. Ook Laan raakt er ergens aan: een onlesbare dorst naar zuiverheid en niets anders is de grote drijfkracht van onze modernen, een positief religieuze drift, in weerwil van alle déraillementen, van alle negativistische randverschijnselen. Maar wacht je daarbij voor de Wil. Hij is verderop in het proces en vooral bij het schiften tegen het eind onmisbaar, maar houd hem eronder! Houd je techniek eronder! Houd ze eronder, die twee! Hun moedwil, hun hartverkillende hoogmoed — die vóórloper van den val en niet voor niets gebrandmerkt als de zwaarste zonde —, ze kunnen je de boel grondig bederven en dan wordt het eind alleen maar een jammerlijke valsheid. Houd ze kort, die twee. Zolang je dat doet vind ik je eerlijk, vind ik je zindelijk. Schieten ze je uit de hand, dan gaat het mis. Want erger dan de dilettant, die nog geen vakman is, is de vakman, die geen dilettant wist te blijven. Och vriend, het is immers het oude lied:

zo ge alle belangrijkheden ter wereld beheerst, maar ge hebt de liefde niet . . . dat geldt ook hier. Dienen is je werk, niet pauwen en niet dwingen. Houd je techniek kort, houd je werktuig primitief, je materiaal eenvoudig, want ook jouw vlees is maar zwak. Bestel die mooie, nieuwe spullen niet, die je zo nodig hebt omdat ze het zoveel beter zouden doen, want zoveel beter is zoveel slechter. Een geraffineerd instrument verleidt je maar tot forcering van je materiaal. Terwijl het volgen van-, het luisteren naar je materiaal het halve werk is. Een kunstenaar is een ontdekker, geen fabrikant. Kunst is geen plastic-artikel. Leg je wil niet op, vergeet alle bedoelingen, doe niets tegen het stromen van je werk, om den Hemel zelf niet. En nog minder omdat jij zelf het immers beter kan, mooier, nauwkeuriger, genialer, duidelijker, geestiger, demonischer, diepzinniger, volledìger, informeler, geheimzinniger, smaakvoller, socialer, lelijker, épatanter, zanderiger, moderner irriterender, verantwoorder, logischer, orthodoxer, verrassender, nonfiguratiever of wàt ook, want het is allemaal ijdelheid en het eind is vals. Dienen is het werk, niet je eigen wil en bedoelingen, maar die wonderlijke impuls, die zich zoekt een vorm te banen in wat je hand aan het materiaal begon, al de rest is bagage en hindernis. Je hebt nu iets ter hand dat belangrijker is dan alle bezit, dan alle bedoeling. Je bezit, je bedoeling, dat ken je, dat is niet nieuw meer, het doet er niet meer toe, het verrot met den dag. Maar dit blinde onbestaande, dat nu wezen wil en jou om ogen vraagt — is dit geen pure genade? Zo-even was het nog niet, maar het is nu wordend onder je handen, dìt is het wezenlijk nieuwe — het enige op dit moment — en dàt is het wat van je gevraagd wordt. Herhaal nooit en niets. Zelfs als het begin goed was en je eerst aan het eind dérailleerde, herhaal niet! Is het je nooit gelukt? Alle herhaling is teruggang en hindernis. Eigenlijk is alles wat je geleerd hebt hindernis, zeker zolang het nog bewust is en niet in je blinde hand overgegaan. Alle theorie is fataal onbruikbaar, dodelijk, omdat ze perse bewust is. Ze is als de generaals in elke nieuwe oorlog, als de domme Hans uit

het sprookje, ze doet altijd wat ze de vorige keer had moeten doen, maar wat nú niet meer dient. Terwijl improvisatie het enige is, in zee springen en zwemmen of verzuipen. Techniek doet niet liever dan herhalen, ze is erop gebouwd. Houd haar kort, houd je wil kort, het zijn knechten, die twee, die het werk moeten vrij houden van de rommel en het stof en de vuiligheid, die zich er zo nodig óók mee moeten bemoeien, knechten, maar jìj maakt de dienst uit, nièt zij! Wees arm, zuiver, gehoorzaam en bekommer je verder om niets, dat geldt ook voor de kunstenaar.

Ja, zei ik, dat is nu erg mooi, maar je weet ook wel . . . Zeker, viel mijn alwetende boekhoudertje in, ik weet ook wel dat je niet altijd blanco begint. Wel, en hoe vaak versukkel je dan ook? Je gerechte straf. En als je dan per ongeluk toch nog op je pootjes terecht komt, waarom dan? Omdat je aanloop ook maar een losse aanleiding was, die allang overboord lag toen het werkelijk menens werd. De geest woekert ondergronds, als een heidebrand, jongen; jouw zgn. eigen initiatieven, dat is maar oppervlakte-gefrutsel. Verbeeld je toch niet, dat jij het bent, die het werk maakt. Het maakt zich door jouw tussenkomst, je mag het bakeren. Als je dat zuiver doet en er trouw aan ottert, dan mag je het vinden. Maar als je begerig gaat grijpen vergaat het je als Tantalus, onverbiddelijk.

Is het dan toeval als ik wat vind? vroeg hij.

Het is geen toeval, het is toe-val, verklaarde mijn alter ego. Omdat je zus en zo bent, trek je zus en zo aan en dan valt dat op je toe. Het enige wat je te doen hebt — en het is moeilijk genoeg — is: het niet met betweten van je af te duwen. Een glasje in een kaleidoscoop ben je; je verwrikt het kokertje even en een nieuwe figuratie valt op je toe. Strikter nog: jij met heel je situatie, je medeglasjes, jullie vallen samen in een nieuw patroon, een nieuwe phase van je metamorfose. Alleen: in zo'n kokertje uit de bazar zijn het willoze glasjes, maar jij bent een autonoom, met een eigen vrije wil behept, een riskante zaak, vriend, maar daar zit nu juist de muziek.

Intussen, zo vervolgde hij, ligt het meest interessante

van Laans beschouwingen voor jou misschien nog wel hierin, dat hij je op je sociale plichten wijst. Je leeft in een gemeenschap, man, dat vergeet je meestal maar . . Stop! interrumpeerde ik, dit aspect hebben we al afgehandeld. Zo-even, toen je me vóórhield, dat ik nimmer, om wat dan ook, tegen de vleug van mijn werk mag ingaan. Onder de ijdelheden, die je toen opsomde, stonden ook mijn eventuele sociale bestrevingen geboekt.

Hij stokte even, verrast blijkbaar — ook boekhouders vergissen zich wel eens. Toen ging hij voort: voor 90 procent toegegeven. Maar er resteert één ding en daar wou ik het nu juist over hebben: je moet je dingen een fatsoenlijk paspoort meegeven. Als het werk klaar is, heb je ermee afgedaan, zeg je. Maar zijn leven begint dan pas. Ook voor je buurman begint het dan pas. Voor hem is dit hoofdstuk het belangrijkste en het kon wel eens langer duren dan het jouwe. Kijk die twee nu eens, ze staan elkaar maar onwennig aan te staren. Daar moet je wat aan doen. Stel ze aan elkaar vóór. Niet eenvoudig? Ik weet het. Het is eenmaal zo, dat je, als het goed is, vooraf niet weet wat je maakt. Achteraf weet je het vaak ook nog niet zo best, al begint je onder het werk toch wel een en ander te dagen. En dan wandelt het ding van je weg, zonder omzien. Misschien, als het al omkijkt, dat het alleen maar is om een lange neus naar je te trekken, als een soort Pinocchio. Wel, dat is dan het vak. Sans rancune. Dat moet je nemen. Wees daarom niet onhoffelijk jegens je Pinocchio en geef hem een goede naam mee, een passende entree, een adaequaat etiket, in die rare, vreemde wereld, waarin hij nu verder alleen rondscharrelen moet. Ook om die buurman van je, die daar staat. Wie je het zijne behoort te geven en die je niet nodeloos beschadigen mag. De man vertrouwt je, hij vraagt contact, hij vraagt naar je werk. Wees daar blij mee en maak je niet van hem af. Telkens als je hem met een „Compositie" afscheept, erger ik me groen aan je. Dat is nog erger dan „stilleven met uien". Jegens je werk, jegens jezelf een bêtise, jegens je onschuldige buurman niet vriendelijker dan een „stik!"

Neem dat dopen serieus. Een naam is enorm belangrijk. Het is een fatum en dopen is een kunst apart, een zeer verwaarloosde kunst helaas. Haast je niet. Je zal zien, dat elk werk tal van namen heeft. Men zegt dat Paul Klee soms na maanden pas wist, welke naam de eigenste was. Ik weet niet zo zeker, of er wel zo'n naam bestaan kan, het is wel erg definitief voor deze vloeiende wereld. Het kan toch eigenlijk nimmer anders dan een quaestie van schampschoten zijn, raaklijnen, die de cirkel benaderen, die jij — als passer — van het midden uit trok; ook het treffendst namencomplex is nooit meer dan een veelhoek. Toch, buurman kan er veel aan hebben. Geef hem een lichtje. Misschien zou het nog zo gek niet zijn, elk werk het hele rijtje namen maar mee te geven, dat je, bij enige aandacht al, vindt. Soms zullen het dan zelfs vier rijtjes moeten zijn, als het zo'n wonder is, dat je het op alle manieren kan ophangen. Dat hindert allemaal niet. Want hoe talrijk ze ook zijn — en dat hangt nu helemaal niet aan het nonfiguratieve; ik neem aan om 25 namen te geven aan een stilleven met uien, een illuminatie gelijk — en hoe gevarieerd, die namen, toeschouwers zijn er altijd nog meer en hun variaties zijn nog onnoemelijk veel talrijker en eigenlijk heeft ieder zijn eigen nomenclatuur. Jouw lijstje hoeft alleen maar een gangmaker te zijn. Natuurlijk, de ideaal-buurman hoeft dat alles niet, de creatieve kijker, maar hoe zelden vind je hem anders dan rudimentair ontwikkeld? Terwijl die van goeden wille met zeer velen zijn. Beschaam hun vertrouwen niet. Daarom mogen je namen geen dooddoeners zijn. Zeker, niet ieder kan er een boekhoudertje op na houden — het is zelfs beter van niet. Niet voor ieder zal het doopwerk een pleziertje zijn. Maar laat zo iemand dan een ander geïnspireerde vragen het te doen. Wat was het niet een gelukkige greep, toen onlangs Paul Rodenko de titels schreef bij een tentoonstelling van Livinus van de Bundt! Dit moest veel méér gebeuren. Geen expositie die zich respecteert moest het zonder literaire assistentie willen doen. Hier ligt een terrein braak voor jonge auteurs.

Honderden namen heeft elk werk en ik geef je toe,

daar is geen beginnen aan, maar een kleine selectie kon je geven, een kleine ordening is uitvoerbaar en het eerste waar je dan op stuit misschien, is wel, dat er somatische namen zijn en pneumatische. Of, wil je het huiselijker, buitenkantnamen die niet verder gaan dan de huid, en binnenkanters die naar de ziel tasten (of dat wat tastbaars is).

Met die somatische — het aangewezen genre voor je eenvoudige buurman — zit je natuurlijk pardoes in de vraag der herkenbaarheid. Persoonlijk ken ik geen werkelijke onherkenbaarheid en ik geloof er ook niet in. Zo zal Picasso het ook wel bedoelen, wanneer hij zegt, dat het abstracte schilderij niet bestaat. Ik heb het ook nog nooit ontmoet. Of het zou een volledig blanco moeten zijn — en dan nòg; herinner je je het ex libris van Palma Künkel? hoe vredig, hoe diep, hoe variabel, naargelang van licht en papier! Neen, het kan zijn dat een toeschouwer echt niets ziet, maar dat bewijst dan alleen dat hij beeldblind is. Vaak echter zegt hij het maar, omdat hij kwaad is of lui of ongeoefend (un-gebildet is een pun, die hier wel verleidelijk om de hoek kijkt) Toch: wees een beetje vriendelijker voor hem, hij heeft het moeilijk. Vroeger, toen had je „boerenkermis", of „storm op zee", of „stilleven met bloemkool" en als het heel subtiel werd „avondstemming", dat gaf vasthouden en dat heeft hem verwend. Het bracht hem ook direct en definitief en radikaal op vals spoor. We zijn tegenwoordig ook zo verschrikkelijk ingewikkeld en we willen tegenwoordig ook zo verwoed op zuiver spoor rijden. Toch: er is altijd een relatie met de externe, „natuurlijke" wereld, er zijn alleen maar graden van leesbaarheid. Geef je vriendje grote letters, geef hem een stevig handvat en plaag hem niet, geef hem zijn buitenkanter, waar hij naar snakt. Vergeet niet, dat elk ding ter wereld zijn physionomie heeft, zelfs het groezeligst urinoirfragment — noemt Laan dat ook niet ergens? Elk ding dat bestaat heeft zijn eigen bestaan, zijn geheim, zijn geest, niet? Neen, het primitieve animisme is nog zo gek niet en de Papoea van het steentijdperk staat ons eigenlijk veel nader dan we weten willen — zeker den nu eenmaal

zintuigelijk levenden kunstenaar — wel, maar iedere geest heeft zijn smoelwerkje, hoe zou het anders kunnen? Om nu maar even bij dat urinoir te blijven, ik ken een prachtig specimen, een orgie van zwarten en ombers en okers, in wilde scala modulerende tot in de Napels-gelen toe, het zou bijna een informeel meesterstuk kunnen zijn, met een kleine zweepslag wàs je er; je buurman zou er zonder commentaar niets van maken, hij zou woedend zijn. Maar zeg: zonsopgang na de waterstofbom, of zeg: aankondiging van het laatste oordeel en hij zal zeer waarschijnlijk bevredigd en bevredigend resonneren. En dat is het voornaamste: als hij maar eenmaal aan het trillen is, bromt hij wel verder, ook kijken is een onafgebroken metamorfose. Later kan je dan ook dieper gaan en b.v. zeggen: kanker, of impromptu in gelen, of: apokalyps. En dan begint hij algauw zelf namen te geven en mag jij ophoepelen en zo hoort het.

Een veel subtieler spel allicht wordt het met de ziel van je werk, met de anima zelve, welker levenswil je hebt gediend, soms zonder zelf goed te weten wat je deed. Je komt hier in mystieke regionen, waar alleen je intuïtie je geleiden kan. Daar zijn geen regels voor te geven, goddank niet. Dat de Hemel je beware, dat is het enige wat ik zeggen kan. Alleen: je zal merken, dat de namen bij bosjes op je toe komen, als je je aldus in het ding verdiept. Want de ambivalentie der mystieke realiteiten is enorm en ze neemt handoverhand toe naarmate je verder afdaalt. Algauw is het zelfs geen multivalentie meer, het nadert de omnivalentie — je verdiende loon wanneer je het onaantastbare tastbaar naderen wil (die omnivalentie is een soort olie-en-watereffect). Eigenlijk ben je op verboden terrein, je wil het werk, dat je de anima als beeld totaal voor ogen stelt, nu nog eens zijn geheim ontfutselen in een totale formule voor je denkhoofd — een zonde tegen de H. Geest, een contradictio in terminis; formule's kunnen per se nimmer totaal zijn, het zijn schampen. Je merkt dan ook: hoe dieper je gaat, hoe interessanter het wordt èn hoe kwetsbaarder, d.w.z. hoe minder lieden je visie op het geval nog zullen aanvaarden —

wat ook niet hindert, want de jongens, die zóver met je meegaan kunnen, die kunnen het zelf beslist en zonder ironie nog beter. Ik bedoel maar: ik geloof niet aan die éne naam, die raak slaat. Ik geloof veeleer in duizend spiegelingen van duizend facetten. Ga je zover, dan wordt het algauw efficiënter het woorden en begrippen rafelen weg te werpen en over te gaan op een paar maten muziek, een versregel, een kreet, een vloek, een snauw jazz, een gorgelwurg, iets ander totaals dus, dat iets evoceren kan uit de buurt van hetgeen je hand bewoog. Ik ken b.v. een schilderij van Tapiès, dat ik alleen maar benoemen kan, accentueren kan, met behulp van een Senegalese handtrommel. Nòg eens, hier is geen regel meer te stellen, maar het is een goed spel en ik begrijp niet, dat jullie dat zomaar braak laten liggen.

Ik zal er eens op letten, zei ik, het kan inderdaad een goed spel zijn, een soort afscheidsfuifje, een kleine coda. Al zal dan de catalogus van mijn eerstvolgende tentoonstelling wel een soort telefoongids moeten worden — wat niet hinderen mag —, maar, vriend, dan doe ik dat puur van plezier en dus niet om enige, vermeende sociale plicht. Die weiger ik. Sociale functie — daar is over te praten. Maar deze kan dan ook alleen maar gevolg zijn; als doel is ze waardeloos . . je eigen woorden! Ten slotte moet ik je nog op één punt corrigeren: het zou onzindelijk zijn en pure retoriek, te doen alsof ik niet trots ben op de wonderlijke eendjes, die ik als eerbare landkip uitbroed, af en toe, alsof ik niet als beste maatjes afscheid neem van mijn Pinocchio's — voor zover ik hun niet de nek omdraai, natuurlijk — en alsof ik niet graag nog zo wel eens bij hen op visite kom. Niets inspireert — òf irriteert — me zo als mijn eigen werk.

Ik heb al eens meer opgemerkt, vulde mijn accountant aan, dat een mens het meeste fier nog is op de dingen, waar hij niets aan doen kan.

Op wat hem toe-valt, bevestigde ik.

Op wat hij IS, kwam het laatste woord, en zou hier dan ook niet zijn waarde en zijn werking liggen? Ook sociaal?

Domburg, november 1960.

Wim Gijsen

TEGEN EEN POEZIE TEGEN EEN MENTALITEIT

Wat de gevallen aartsengel misdeed,
hij maakt zich dreunend op de wereld breed

A. Roland Holst

I.

Het is dan eindelijk zover. De met enige fanfare aangekondigde bundel *Met andere woorden,* een bloemlezing uit de poëzie van jongeren na de vijftigers, is verschenen. (Bert Bakker / Daamen N.V / Ooievaar 119).

De bundel, geannonceerd als een soort vervolg op *Nieuwe griffels, schone leien* en waarin volgens de advertentie *meer dan honderd gedichten van de duidelijkste jonge talenten uit Noord en Zuid* verzameld zijn, bevat bijdragen van: Gust Gils, Mea Strand, Armando, Ellen Warmond, Hugues C. Pernath, Ed. O. Roletto, Paul Snoek, Susanne Lecointre, Cees Nooteboom, Willy Roggeman, C. Bastiaan Vaandrager, Georges van Vrekhem, Hans Sleutelaar, Mischa de Vreede en een inleidend essay van de hand van de samenstellers: René Gysen en Hans Sleutelaar.

Dit essay, alweer volgens de advertentie: *een verhelderende karakteristiek van het werk van hun generatiegenoten,* is doodgewoon vies! Wie enigszins in de poëzie thuis is, zal bij het overlezen der namen van de medewerkers gemerkt hebben, dat er enkele bij zijn die in dit rijtje niet thuis horen en wel, Ellen Warmond, Cees Nooteboom en misschien Roletto. Hoe deze zich er toe hebben laten verleiden in deze bloemlezing te paraderen (Cees Nooteboom met enige argwaan) zal voorlopig wel een een raadsel blijven. Voor het overige spreken de namen een klare taal, géén bloemlezing is het die voor ons op tafel ligt, géén aanvaardbaar overzicht van de beste jonge talenten na de vijftigers, slechts een dubbelnummer van Gard Sivik, een tijdschrift dat een speciaal soort jongeren vertegenwoor-

digt, niet de beste, en naar thans blijkt: de profeten van een soort behaaglijk nihilisme.

Het essay, dat de hooghartige titel heeft meegekregen *Antwoord aan de lezer* (alsof iemand iets vroeg!), begint met te constateren dat poëziebloemlezingen meestal overbodig zijn, uitgezonderd wanneer het behalve bloemlezingen ook nog „gidsen" zijn. Omdat de samenstellers dit zo goed blijken te weten en de bloemlezing tóch lieten verschijnen, mogen we dus veronderstellen hier met een „gids" te maken te hebben. Welnu, volgen wij hen. Na geconstateerd te hebben dat tegenover een overrompelende aanwas van poëzieproducenten een afname staat van de kritische activiteit, (een aanwas waar de cohorten van Sleutelaar overigens zelf ook bij horen), komen wij reeds op de tweede bladzijde aan de weet waaraan het sukses der vijftigers te danken is. Om precies te zijn aan de miserabele kwaliteit van de direct er aan voorafgaande poëzie. Niet alleen een schop tegen de schenen van die dichters, waarvan de bloemlezers alles hebben moeten leren, maar ook een opmerking die bewijst hoe groot de minachting van deze schrijvers is voor lezers en kritici. Zij worden hier immers geacht te reageren als onlangs de huisvrouwen bij wie op gelijke wijze het sukses van de roomboter te danken is aan de miserabele kwaliteit van de margarine.

Op dezelfde bladzijde vallen ook de beruchte woorden epigonisme en postexperimentelen. Er is niets ter wereld waar de samenstellers blijkbaar zo bang voor zijn als van nabootsing en navolging beschuldigd te worden. Anderhalve bladzijde lang doen zij moeite deze titulatuur te ontduiken en gelukkig, zij komen er uit. Zijn er al tijdgenoten die terecht van navolging kunnen worden beticht, bij de dichters uit deze bloemlezing is het anders. Bij hèn berust de overeenkomst uitsluitend op: *het gemeenschappelijke in een bewustzijn, dat het autentieke niet uitsluit.* Geen navolging dus, maar een soort geestelijke kibboetsj. Ik blijf er echter bij, dat b.v. een fragment als dit (Mea Strand, skin tight, blz. 32):

de liefde schuifelde naar de deur,
maar aarzelt.
ik verberg de deur onder spandoeken,
ik maak de deur weg.

ik plak alles dicht
ik woon er, bewaakt, ik bewaar
iets in mijn hand.
bijna niets.

niet alleen niets gemeenschappelijks heeft met de '50-ers, het is bovendien slechte en onbeholpen poëzie.

Wat doet nu deze poëzie zo uitsteken boven andere. Volgens de samenstellers zijn dat maar liefst drie kwaliteiten. Eén daarvan heet *autenticiteit*. Wij lezen hierover: *„niet te verwarren met oprechtheid. Oprechtheid immers is gericht op feitelijke overeenstemming met iets dat objektiveerbaar is, autenticiteit op wezenlijke overeenstemming met dat wat de kern van een persoonlijkheid uitmaakt"*.

Behalve het feit dat de slimme lezer hieruit zou mogen concluderen dat een autentiek vers dus blijkbaar niet oprecht behoeft te zijn (iets wat mij een tegenstrijdigheid lijkt), en dat hij wellicht de voorkeur zou geven aan een vers dat dan wel niet autentiek maar wél oprecht is, zou hij ook kunnen opmerken dat oprechtheid altijd autenticiteit ten gevolge heeft, dat niemand oprecht kan schrijven zonder tevens autentiek te zijn, ook al draagt dan deze autenticiteit niet altijd de nieuwste mode.

Een regel verder lezen wij dan, en hier springt het docerend aapje pas goed uit de nihilistische mouwen: *„Oprechte dichters die geen autentieke poëzie schrijven, zijn vooral te vinden onder degenen die een ideaal, geloof of overtuiging voorstaan. Hun volledig met een stroom meeschrijven leidt doorgaans tot esteticisme, patetiek, oppervlakkigheid, godsvrucht en sociale protesten . . .".*

Het is wel typerend dat hier godsvrucht en sociale protesten van dezelfde minderwaardigheid worden geacht als patetiek en oppervlakkigheid, het laat even

duidelijk zien welke levenshouding, of liever gebrek aan levenshouding deze „duidelijke talenten" voorstaan. Eén van hun vertegenwoordigers, Paul Snoek, zei reeds in *Experimenteel Perspectief (Maatstaf* 6e jaargang, nr. 9-10, dec. '58—jan. '59): *„Ik stel me tevreden met mooi geld verdienen, lekker eten en veel reizen. Waarvan ik droom? Van een sportwagen, mooi meisje, villa, enz. . . ."*

En dit citaat staat niet op zichzelf.

Bij uitspraken als deze zijn er maar twee mogelijkheden. Of het is oprecht gemeend en dan is het een bewijs temeer van het bovenstaande, of het is slechts een houding en dan zal niemand moeite hebben de geforceerde beatnik, tuk op relletjes en zelfbevestiging (niemand schildert zo goed als Armando!) te herkennen. Het zijn deze jongens die U nooit op de trappen van het ministerie zult vinden om te protesteren wanneer er weer eens nodig troepen naar de overzeese gebiedsdelen moeten, het zijn deze jongens die thuis niet verder komen dan een waterig saloncommunisme en bij wie het recht van de sterkste in zijn kwalijkste, want verborgen vorm gestalte vindt in de slogan van Sleutelaar: *„Niet stilstaan bij Poëzie, voor alles telt: voelen, denken, dromen, ademhalen anno nu"*. Omdat onze bloemlezers de autenticiteit wel gelijk willen stellen met oorspronkelijkheid, mits dit wordt verstaan als ontsprongen uit een treffen met de werkelijkheid, en deze werkelijkheid dan weer te zien als het zijn van de enkeling, is het nodig over „zijn" iets meer te zeggen. Wij kennen, dacht ik, maar twee soorten. De ene, die ik de boeddhistische zou willen noemen; een wijze van leven waarbij men tijdens dat leven reeds opgaat in een andere werkelijkheid, en de andere, het zijn van de Europese mens, fel en voortdurend betrokken op alles wat er om hem heen gebeurt, voortdurend stelling kiezend in iedere situatie (al zeggen dan lieden in *Het Hollands Weekblad*, dat we dat maar liever niet moeten doen, de lafaards!). En daar komt een heleboel ideaal, geloof of overtuiging aan te pas.

Iedere andere manier van zijn, eerder een niet-zijn, kan op die naam geen aanspraak maken, zij verdient

hooguit „bestaan" genoemd te worden (in de zin van „aanwezig zijn") zoals een koe aanwezig is. En het is blijkbaar deze manier van leven die representatief moet worden geacht voor de dichters uit deze bloemlezing. Wanneer dan ook de samenstellers even verder verklaren, dat autenticiteit begint bij de durf en de intelligentie om te *zijn,* dan hebben zij zich, althans wat deze kwaliteit betreft, reeds bij voorbaat gediskwalificeerd. Niet het hébben van een geloof, overtuiging of ideaal komt in feite neer op een vlucht uit de werkelijkheid, zoals ons wordt verteld, het niet hebben daarvan, het domweg naar existeren, dát heet vluchten. En omdat zelfs lieden als deze toch iets moeten hebben, iets waar op te sabbelen valt zonder dat het gevaarlijk wordt, schrijven ze dan maar gedichten, véél slechte gedichten.

II.

De tweede kwaliteit die deze poëzie zou moeten onderscheiden van andere, is die van de precisie. De definitie levert ons in dit geval geen moeilijkheden op. Deze precisie ontstaat doordat de dichter zijn taal doelbewust en trefzeker hanteert, elk woord is organisch op zijn plaats en noodzakelijk. Er is, lijkt mij, weinig tegen in te brengen. De vraag is nu maar in hoeverre de poëzie uit deze bundel zélf deze kwaliteit bezit. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat deze rimram van Armando (gedicht, blz. 40):

> met een wet en zonder mond.
> te voet gaan in vette vieze voeten

als persoonsbeschrijving het kenmerk van de precisie bezit (goddank worden ons de overige lichaamsdelen bespaard) maar poëzie is toch wat anders.

Ik weet wel: één slecht gedicht citeren uit een bundel waar er een kleine honderd in staan is niet zo moeilijk. Maar dit gedicht staat niet op zichzelf. Op blz. 38, eveneens van Armando, vinden we onder de sobere titel *gedicht* het volgende:

gelukkig nog duizenden slachtoffers

en op dezelfde bladzijde, onder dezelfde titel:

, waarop ik, als sterkste, een arm ophef en een naam uitspreek.

Het grapje van de komma op de verkeerde plaats, een regel te hoog of te laag, is hem blijkbaar goed bevallen, het komt een keer of zeven voor. Ik heb er niet om kunnen lachen.

Wanneer dan Sleutelaar in de inleiding beweert dat bij een deel van de jongere dichters (en hij bedoelt déze) het besef leeft, *dat het gedicht niet zonder meer een brok leven is, maar een fragment, gekozen, bekeken en geordend door een brein,* dan ben ik niet alleen niets nieuwsgierig naar het brein die het bovenstaande ordende, ik weet ook niet meer of Sleutelaar dit nu allemaal echt meent en verantwoorden durft. Ik geef graag toe dat er óók goede gedichten in deze bundel staan, maar samenstellers die tévens gedichten als deze van Armando op durven, op wíllen nemen, hebben niets begrepen van poëzie, of, wat ik persoonlijk nog erger vind, ze weten het wél, maar ze zijn te goed bevriend met Armando!

Zijn Strand en Armando de enigen die in deze bundel zo slecht voor de dag komen? Was dat maar waar. De bijdrage van Willy Roggeman, hoewel beter dan die van Armando en Mea Strand is zwak genoeg om alle mogelijke kritiek uit te lokken, het poëtisch proza (*Landschap,* blz. 89) is zelfs bepaald banaal. Een uitermate slecht gedicht als dat van Georges van Vrekhem (*In de zevende hemel,* blz. 100) valt maar nauwelijks op temidden van zoveel andere van suspect allooi. En vergeten wij Hans Sleutelaar zelf niet. Op blz. 113 vinden wij dit (*Oog in oog met een blinde zon, een blinde):*

(vlek op het netvlies
of een vliegwiel)
in het krachtveld

cirkuleert een foto
1 rug + 50.000 stemmen
Denkt
sneller dan licht vliegen, branden kan

want de horizon verbreedt zich/huivert/vlucht niet
verder

Dit is niet het gehele gedicht, maar de rest is navenant. Ik had gehoopt dat al deze typografische kunstjes (veel cursieven, letters met verschillende letterhoogte, deelstrepen, overdadig veel wit-regels) thans wel zowat tot het verleden behoorden, dat ik ze alleen nog spaarzaam zou vinden in schoolkranten wanneer de poëet van de klas net verplicht Van Ostaijen had gelezen, maar het is niet waar. Ook Sleutelaar waagt zich nog eens opnieuw aan de volstrekt overbodige sprong in het luchtledige en hij heeft voor één keer gelijk wanneer hij schrijft: „*Sommigen springen hoog, anderen springen niet, denken alleen maar dat ze het doen . . .*"

Sleutelaar en Gysen die mede over deze poëzie hun inleiding hebben geschreven, die óók deze gedichten presenteren als het beste van een opgroeiende generatie, hebben hiermee alle recht verspeeld om hun mond los te doen. Het zijn leugens, het is bedrog!

III.

Van alle impulsen die een groot deel van de Europese poëzie hebben beheerst, sinds Rimbaud, is de revolte waarschijnlijk het meest aktueel. Ook dit etiket eisen de samenstellers met een zekere beslistheid voor zich op. Maar, wordt er bij gezegd, die poëzie moet nu ook weer niet persé „verzetspoëzie" zijn. Wie de bundel gelezen heeft, komt zelfs tot de conclusie dat er eigenlijk bedoeld wordt: liever geen verzetspoëzie. Want zegt Sleutelaar, er zijn andere manieren om aan onbehagen te ontsnappen: geen duidelijke anti-houding (gekke Maurits Mok, Marja, Hoornik en Kouwenaar die altijd maar weer precies zeggen waar het op staat) *maar humour noir, ironie, objektivering en stilzwijgende*

ontkenning blijken doeltreffende wapens. Zo leren wij dan dat wie wil protesteren tegen, ik noem maar iets, de duitse herbewapening, dat het best kan doen door zich te gedragen alsof die herbewapening helemaal niet bestond. Ja hoor, oom Sleutelaar heeft gelijk, en het is zo veel veiliger ook!

Nee,, het gaat de samenstellers maar om een ding: *de poëzie, niets meer en niets minder.* Het is spijtig het nog eens te moeten zeggen, en het zal wel aan dovemansoren zijn, maar als er ooit een tijd is geweest waarin het „l'art pour l'art" een loze kreet, ja zelfs een domme en gevaarlijke kreet was, dan is het wel nu. De bloemlezers mogen over tien jaar de halfzachten, de idealisten (en o.a. de dichters van de werkelijke poëtische revolte) danken, als er nog onbehagen af te reageren valt! Op wat voor manier dan ook.

Sleutelaar en Gysen gaan mank aan de waanidee dat wij moeten kiezen tussen óf poëzie óf protest. En verder geen geleur met idealen of soortgelijke. Maar er bestaat poëzie die beide is. Het lust mij niet al te veel voorbeelden aan te halen, maar Kouwenaar (b.v. het gedicht *Elba* uit *Achter een woord)* en Mok, *Gedenk de Mens,* bewijzen voldoende.

Charles heeft onlangs gezegd, dat wij sinds de laatste oorlog goede en slechte dichters in twee soorten kennen, niet alleen goed of slecht in literair opzicht, maar ook in de uit de oorlog zo bekende verdeling in „goed" of „fout". En deze bundel bewijst voor een goed deel hoezeer „foute" poëzie ook slechte poëzie is. Dichters die geen overtuiging kennen: bomen zonder wortels zijn het, en er waait een slechte wind in dat rottende bos!

Anthonie Donker

COMMENTAAR OP DE SCHOK DER HERKENNING

Het is een bekend verschijnsel dat Gomperts *de schok der herkenning*[1] noemt: men vindt in een ander zichzelf terug, met een schok die ons in beweging brengt en onszelf doet voorbijschieten, verder dan wij tot dan waren. Gomperts past het in zijn boek op de literatuur toe: het verwerken van vooral schoksgewijze ondergane invloeden brengt in schrijvers een diepgaande verandering te weeg; die dan tenslotte weer niet zozeer verandering blijkt te zijn maar een confrontatie waardoor men meer zichzelf wordt dan voordien; achteraf blijkt dat men het voorbeeld in sterke mate op zichzelf heeft betrokken en de uitleg die men aan de ander geeft vertoont ook weer meer trekken van het eigen beeld dan van die ander. Zo heeft Nietzsche Schopenhauer verwerkt, zo Ter Braak Nietzsche en Du Perron Stendhal. Invloeden verwerken is de weg tot oorspronkelijk worden. Bij belangrijke schrijvers ontbreken ze allerminst maar ze hebben een positieve uitwerking, er valt niet de afhankelijkheid van af te lezen maar de wordingsgeschiedenis van een auteur. Valéry schreef: „Rien de plus original, rien de plus soi que de se nourrir des autres. Mais il faut les digérer. Le lion est fait de mouton assimilé". De leeuw is verteerd schaap. Het vlees dat men tot zich neemt sterkt het eigen vlees. Zo heeft men invloeden als productief te begrijpen. Gomperts geeft er voorbeelden van in zijn *acht causerieën over de invloed van invloed in de literatuur*. Ze zijn gemakkelijk met andere te vermeerderen, tot zelfs met het beeld dat A. Roland Holst van Leopold gaf, en m.m., in een gedicht, Marsman van Breêroo.

Er bestaat ook de *omgekeerde* schok der herkenning, in het negatieve. Niet de gewaarwording: dat ben ik, dit is wat ik zou willen zijn, dit wat uit mij worden moet. Het is de schok waarbij men in een ander al dat-

gene ontdekt wat men *niet* wil zijn, al datgene waar men zich door verdrukt of tekortgedaan heeft gevoeld, al dat wat mij beletten wilde mijzelf te zijn of te worden. Ook in dit omgekeerde geval werkt de schok der herkenning in sterke mate symboliserend maar nú negatief. Zoals in het eerste geval de gehele wensdroom en wordingsdrang zich op het voorbeeld afstemt, zo ontlaadt in het omgekeerde geval alle afkeer en rancune zich daarop. In het ene geval treedt een idealisering op, in het andere een wraak of revanche. Du Perron heeft zich als Indische jongen in zijn jeugd verwoed geërgerd aan alle Nederlandse gewicht en vaderlandse overwicht, aan alle hoogdravendheid en alle moralisering, en met een schok heeft hij dit alles menen terug te zien in Dirk Coster. In zulk een geval schrijft men een aanval; zoals Nietzsche op Wagner deed, zo deed Du Perron het op Coster. Het verschilt niet wezenlijk van de reacties van Ter Braak op een Dèr Mouw en een Carry van Bruggen, het verschil is slechts dat van positief en negatief. En evenals in het positieve een vertekening optreedt, zo ook in het negatieve, en nog sterker, een verwringing, want rancune richt meer schade aan dan geestdrift. Rancune rukt zich los maar bevrijdt zich niet, de gebondenheid blijft pijnlijk nawerken, vandaar de woede en de hardnekkigheid van het verzet. Du Perron heeft op het vaderlands erf de hond op Dirk Coster losgelaten en hij is dat blijven doen, eigenlijk zag bijna iedereen met tegenzin toe, ook zij die hun bewondering voor Coster eenmaal met verheffing van stem hadden te kennen gegeven, Roland Holst en Nijhoff, Marsman en Engelman, Bloem en Greshoff. Men kon zich over een zo felle bijtlust slechts verbazen, maar men gaf zich er geen rekenschap van dat de hofhond zijn woede koelde tegen de ketting waaraan hij had vastgelegen en afschoot op de eerste de beste die zo vrij op dat erf rondliep alsof hij er heer en meester was. De aanval op Coster was niet anders dan een poging tot zelfbevrijding. Wat Ter Braak moeizaam want nog gebonden deed in *Afscheid van domineesland*, dat deed Du Perron, heftiger van temperament en met feller rancune geladen tegen het *moederland*, in *Uren*

met Dirk Coster. En evenals in het positieve geval een sympathieke vertekening, naar zichzelf toe, pleegt te ontstaan, zo in het negatieve geval een antipathieke chargering, in het ene geval een hommage, in het andere een mishandeling.

Du Perrons boek over Coster had slechts de oppervlakkige schijn van een koele analyse van diens stijl, in werkelijkheid was het een wraakoefening over alles wat aan Holland zijn afkeer, afkeuring en ergernis opwekte, hij vroeg zich nauwelijks af wat en of Coster in die gehate stijl te zeggen had. Coster werd er de dupe van, hij de zo lang als eerste essayist gevierde werd vooral de verguizing gewaar, minder de negatieve erkenning van macht en bestrijdbaarheid als stijlvijand nummer één. Ook lag het in de loop der tijden dat wat Coster in twee decenniën onbedreigd aan roem en overschatting was tebeurt gevallen, hem eindelijk werd betwist en dat meer verguizing zijn deel werd dan meermalen maar nooit zo scherp aangevallen figuren als Verwey en Van Eyck. De tijd was aangebroken voor een nieuwe overschatting, de beurt was aan Ter Braak en Du Perron. Dat deze op haar beurt nog wel voortduurt, valt uit Gomperts boekje op te maken, reeds uit de behandeling van deze schrijvers in afzonderlijke hoofdstukken naast Nietzsche en Dostojewsky. Wel is het te weinig door de gedachte van de titel tot een geheel gebonden en heeft het ondanks het Leitmotiv nog wel meer van een bundeling van afzonderlijke essays dan van een betoog waaraan de verschillende hoofdstukken ondergeschikt zijn gemaakt, maar dat raakt meer de schrijver dan de eer aan de figuur bewezen die hier als demonstratieobjecten van de schok der herkenning dienen, trouwens weer niet in alle gevallen, want het stuk over Du Perron handelt grotendeels over een ander onderwerp, nl. diens stijl en sobere dosering van het element vulling, „redundancy" genaamd. Aan een beschouwing of en hoe Du Perron zijn „voorbeeld" Stendhal begrepen en verwerkt heeft, komt het nauwelijks toe, terwijl die vraag toch zeker zo veel bestaansreden heeft als die naar bijv. de eenzijdige en gedeeltelijke verwerking van Shelley door tachtigers als

Kloos en Van Eeden. Ook komt hij niet toe aan de vraag of van Ter Braak en Du Perron tenslotte toch de antiseptische functie in hun tijd van groter betekenis is geweest dan het blijvend belang van hun werk. Zonder het nu te willen gaan onderschatten komt de vraag wel op, of bijv. het verzameld werk van Ter Braak als gevolg van een dergelijke overschatting niet enkele delen teveel telt, met niet minder dan drie delen kronieken met journalistieke recensies, in de willekeurige voorraad waarvan door meer selectie wel meer lijn te brengen was geweest. Maar van Gomperts, zelf gevormd door een schok der herkenning door deze beide schrijvers te weeg gebracht, kan men dit niet verwachten of vergen, zijn twee essaybundels *Jagen om te leven* en *De schok der herkenning* dragen ook duidelijk de sporen van het streven om een gezichtspunt naar het voorbeeld van Ter Braak te variëren, maar zij blijven toch nog te zeer in het stadium van de schematische parabel waar ook het Carnaval der burgers in was blijven steken.

Dialectisch heeft hij de schok der herkenning niet gevarieerd. In het negatieve liet hij zich de kans daartoe ontgaan, die met de confrontatie Du Perron-Coster zo voor de hand lag dat hij „warm" was, maar hij volstaat met de oppervlakkige cliché-karakteristiek van Du Perrons tegenligger als „de vage en gezwollen humanist". Schrijvend over invloeden in de literatuur hoefde hij niet in te gaan op de symbolen van een schok der herkenning in de schuldvisioenen van het tekortschieten, de verschijning van de „Ueberichanforderung" die gestalte aanneemt bij Roland Holst in *De afspraak* en in *De nederlaag,* als op het oud duin waar de zee nabij dreunde „hij die ikzelf had kunnen zijn aan mij verscheen" en bij Nijhoff het *Uur U,* opgeroepen door de geheimzinnige verschijning in de straat die eenieder zijn eigen leven tot op de bodem aanschouwen doet, waar al wat nooit stem werd zich doet horen, waar het doodgekneld verlangen herrijst en de daad die men naliet om rekenschap vraagt. Maar er viel te wijzen op de grote rol van de negatieve schok der herkenning, waar haast alle buitensporige critiek

uit voortkomt. Zo valt niet alleen de *Uren met Coster* te verklaren maar ook een mateloze aanval als van Coster, in temperament aan Du Perron niet zo ongelijk, op Bint van Bordewijk dat hij „de kroning der schoften" noemde en een giftig en gevaarlijk boek waarin ziekelijke complexen worden afgereageerd. Zo ontlaadde Bloem, de zachtmoedigste aller dichters, al zijn reactionnaire affekten en atavismen in het beruchte Gidsartikel tegen Just Havelaar, Gerard Bruning, die over „de waanzin der demokratie" schreef, ging tegen Coster, ditmaal niet verfoeilijk ethicus maar aestheet, tekeer onder het opschrift „valse munter" en wierp zich op *Kleine Inez* van Van Genderen Stort onder het motto *Bekroonde ontbinding*. Ook de recente aanval van Verspoor op Brandt Corstius moet zijn verklaring vinden als een in koelbloedige analyse afgereageerd trauma of affekt. Al zulke uitbarstingen behoren tot de anomalieën van de critiek, waarbij de oorzaken een groter rol spelen dan het resultaat.

Gomperts heeft zich verdiept in het verschijnsel van de schrijversvriendschap, bij leven of over het graf heen, hij zou een pendant daarvan kunnen schrijven over de vijandschap om na te gaan hoeveel (jeugd-) herkenning en onverloste rancune zich manifesteert in de schok der ontkenning en zijn kokende uitvloeisels in de critiek.

1 H. A. Gomperts **De schok der herkenning** (G. A. van Oorschot. Amsterdam. 1959). Stoa-reeks.

Friederike Granberg

EEN „CHRISTELIJK-SOCIAAL" MISVERSTAND

Toen ik bij het doornemen van de inhoudsopgave van het oktober-nummer van *De Nieuwe Stem* las, dat er een artikeltje gewijd was aan het thema „*Christelijk-sociaal*" (tussen aanhalingstekens) *in de Nederlandse politiek,* kwam dit onderwerp mij bekend voor en bij enig nabladen in mijn herinnering bevond ik, waar de oorzaak hiervan lag. In het juli-augustus-nummer van het maandblad voor *evangelie en cultuur, Wending,* stond een artikel van de hand van Mr. Dr. A. A. van Rhijn, dat de titel droeg *Wat is Christelijk-Sociaal?* (zònder aanhalingstekens).

Nu wil ik niet vallen over deze verschillende interpunctie waar ik tussen haakjes op wijs, maar het plaatsen van bepaalde woorden tussen dubbele komma's kan er immers een aanwijzing voor zijn, dat een schrijver zich niet zeker voelt (of weet?) van zijn zaak. Verre van mijzelf wèl zeker te voelen moet mij van het hart, dat het artikel in *Wending* mij veel meer „wegwijs" (!) heeft gemaakt in de doolhof der Nederlandse politiek dan het artikel, dat zulks pretendeerde in zijn titel.

De schrijver van het laatste schijnt ervan uit te gaan, dat het begrip Christelijk-sociaal pas met het kabinet-De Quay uit de lucht is komen vallen. Hij doet een aanval op een woord zonder te weten waar het vandaan komt. Hij conditioneert een klimaat zonder dat de gegevens van het terrein hem bekend zijn. Zo kan hij komen tot de uitspraak: *Christelijk betekent politiek gesproken alleen dat men steunt op konfessionele partijen.* (p. 639). Dat dit gezegd kan worden nà een tijdsgewricht, dat men de doorbraak noemde, schijnt haast onmogelijk. Zelf de voor-oorlogse tijd niet gekend hebbend, ben ik er zeker van dezelfde ontwikkeling te zouden hebben doorgemaakt als de 20 jaar ouderen: *van Christelijk-Sociaal haar socialistisch christen!* Graag wil ik aandacht schenken aan hen, die wèl

genoodzaakt waren deze evolutie in zichzelf te aanvaarden, en het doet mij goed eens op schrift gesteld te zien, dat er toch óók voor de oorlog christenen waren van een ander ethos dan Colijn. Het is daarom dat ik het niet kan accepteren het woord „christelijk" zo ontkracht te horen als in genoemde zin. De kritiek die schrijver probeert te geven is nog wel ànders te formuleren dan zó, historischer misschien. Want het is voornamelijk de journalistieke onvolledigheid, die mijn irritatie oproept. Een onvolledigheid, die ons — naoorlogse generatie — misschien eigen is.

Debet aan onvolledigheid kan òòk de omvang van het artikel zijn: 6 pagina's, tegenover dat in *Wending* 14. (*De Nieuwe Stem* is — letterlijk genomen — iets smaller en langer, zodat we de bladvolumes als gelijk mogen rekenen.) Maar deze verontschuldigende berekening neemt toch niet de indruk weg, dat er met begrippen gespeeld is, die een evenwichtiger behandeling waard waren.

In het artikel van Mr. Dr. A. A. van Rhijn kunnen wij op pag. 305 lezen, dat de *christelijk-sociale beweging* in 1919 reeds een program van 5 punten vastlegde, waaronder het stimuleren van C.A.O.'s en het openen van de mogelijkheid tot verbindendverklaring van deze. Dat had de heer van Tijn niet gedacht! De vraag is dan ook niet, wat „christelijk" *überhaupt* politiek gesproken betekent, maar wat het *heden* betekent. „Bestaat er in 1960 een christelijk-sociaal program?" (pag. 306). Zò geformuleerd krijgt het recente woordgebruik „christelijk-sociaal" wèrkelijk de noodzakelijke kritiek.

Wie christelijk sociale politiek wil verdedigen kan niet vasthouden aan het hanteren van arbeidsproductiviteit als enig kriterium voor loonbepaling. Hoe bepaalt een verpleegster haar productiviteit!? „Een oud ideaal (een rechtvaardig loon) der christelijk sociale beweging wordt hiermede ontkend." (pag. 314) Het recente woordgebruik „christelijk-sociaal" ten goede zou warempel gezegd kunnen worden, dat juist aan dìt punt in de Troonrede aandacht is geschonken!

Geen enkele socialist (christen of niet) zal zich gelukkig voelen bij zulk woordgebruik, omdat het riekt

naar een opgepoetste leuze. Het magere *Nieuwe Stem*-artikel echter wroet te veel overhoop, liet agressief de tanden zien bij een flauw (christelijk-sociaal) geritsel en snoof verachtelijk: wie vergeleek ooit de Troonrede met de Bergrede!? Dit is blasphemie. Juist een christen weet, dat hij steeds tekort schiet bij wat wèrkelijk christelijk zou moeten zijn. Elk handelen is een compromis. Ook christelijk handelen. Ook het woord „christelijk-sociaal" kan niet anders verwerkelijkt worden dan binnen de perken van een compromis. Het is daarom misschien beter het woord „christelijk" niet te laten vallen in de politiek. In de individuele beslissing speelt het een rol die van veel groter betekenis is. De heer van Tijn is dit mogelijk met mij eens, evenals ik kan meegaan met zijn misnoegen over traditionalisten die niet gestoord wensen te worden in hun rust. Misschien mag men van een tijdschrift dat gewijd is aan Cultuur en Politiek niet verwachten dat het een begrip als christelijk-sociaal zò delicaat-historisch zou behandelen als men dat mag verwachten van één, dat zich richt naar Evangelie en Cultuur.

De uitdrukking christelijk-sociaal is — politiek gezien — niet uit de lucht komen vallen. De vraag is wèl: wat betekent dit *nù nog?* Dit antwoord zou wel eens héél anders kunnen zijn dan iemand van ons *nu nog* vermoedt.

Nawoord:

Wat „Christelijk-sociaal" *„nu nog"* betekent, en wel in de mond van De Quay c.s., heb ik in het gewraakte artikel uiteengezet. Niet, waar het woord vandaan komt, wat het vroeger betekende; evenmin wat het betekenen kan voor doorbraaksocialisten of, blijkens haar stuk, voor inzendster. Wie, als zij, het Christendom ernstig neemt, óók als sociale opdracht, moet het hanteren van het begrip „Christelijk-sociaal", zoals dat gebeurt door tegenwoordige Nederlandse politieke partijen en door de regering-De Quay, godslasterlijk vinden.

Een misverstand: de Troonrede koppelde loonsverhoging juist wél aan produktiviteitsstijging, in tegen-

stelling tot wat inzendster meent. Overigens heeft de regering dit later weer ontkoppeld, uit angst voor de „zuigkracht" van loonsverhogingen op groepen als . . . de verpleegsters, — zodoende zeer onchristelijk en onsociaal woordbreuk plegende.

Mevr. Granberg zal het, vermoed ik, met mij eens zijn dat in de West-Europese politiek de zich als „Christelijk-demokratisch" of „Christelijk-sociaal" aandienende partijen belangengroepen zijn, die kapitalistische belangen dienen maar daarbij onder valse vlag van Christelijkheid varen en steunen op „stilzwijgende of publieke aanbeveling van niet-politieke lichamen, i.c. de kerken", zoals ik schreef. Deze praktijk keurde ik af.

Van Tijn

KORT BESTEK

Te Elfder Ure

Zeven jaar lang heeft de redactie van het katholieke maandblad *Te Elfder Ure* gepleit voor een openhartig gesprek onder katholieken over de actuele vragen die het huidige katholicisme — of christendom in het algemeen — raken. Zeven jaar lang heeft zij ook de verhouding van het katholicisme tot de maatschappelijke en politieke vraagstukken van deze tijd willen bespreken van uit het individuele geweten van de tegenover de katholieke tradities kritisch gestemde gelovige katholiek. Zij heeft dit gedaan op een wijze die ook voor de niet-katholieke lezer dit tijdschrift boeiend en vaak verrassend maakte. Het laatste nummer van 1960 heeft in alle duidelijkheid laten zien tot welk punt de overtuigingen der redacteuren waren geëvolueerd.

Te ver blijkbaar, volgens het Stichtingsbestuur van de Stichting „Te Elfder Ure". Want de redactie is in haar geheel afgetreden. Voor haar arbeid wordt hun de dank gebracht van het Stichtingsbestuur omdat

daardoor het maandblad „is geworden tot wat het nu is: een open venster op een wereld, waarin wij katholieken soms moeite hebben door tradities klemmende luiken te openen." We moeten echter vrezen dat het venster door de afgetreden redactie voor het geval van het Stichtingsbestuur te fors is opengestoten en dat het last heeft gekregen van de tocht.

In het decembernummer schrijft Brongersma dat „wij tot een grondig gewetensonderzoek moeten komen tegenover het communisme", gewaagt Bredero van het „eerloos verleden" van de christenheid tegenover de joden omdat zij volgens de in de Kerk gangbare opvatting, schuld dragen aan de dood van Christus stelt Delfgauw de Kerk feitelijk in gebreke om haar louter negatieve houding tegenover het communisme en om het verhinderen van het ontstaan van een authentieke publieke opinie binnen de Kerk. Leyten heeft het over de problematiek en tragiek van de spanning tussen de Kerk als hiërarchisch instituut en het democratisch recht van het individuele geweten. De redactie wil juist de brandende vraagstukken aan de orde stellen, terwijl het er nog steeds alle schijn van heeft, schrijft Delfgauw, dat de Kerk de openlijke discussie hierover op alle mogelijk manieren uit de weg gaat.

Het feit dat de redactie is afgetreden wijst erop dat het door haar te wijd geopende venster door de opvolgende redactie wel behoedzaam tot op een kiertje gesloten zal worden. Voor de oude redactie met haar medewerkers zal dit geen einde mogen zijn volgens haar secretaris Leyten maar „een voorgoed begonnen begin." Daarom wachten wij met spanning op wat op dit einde volgt.

O.N.

Kop Op!

Sinds het midden van 1959 waren onze regeerders kennelijk hun koppen kwijt. De Amerikanen hadden ons Honest John's geleverd — maar zónder atoomkoppen, verklaarde Honest John — U kent hem wel,

de Quay. De koppen waren zoek en bleven zoek.

Opeens zijn ze terecht. Een Amerikaans inspectieteam heeft ze zo maar in Volkel ontdekt. Er zat toch een koppie op. Maar waar zitten die koppen dan, die onze regeerders kwijt waren? In de zandvlakte van de Peel, ze hebben ze doodgewoon in het zand gestoken.

W.F.W.

Eénmans stuurkunst.

Kan één man over het lot van de wereld beslissen?

In een tijd dat het mode werd te zeggen dat men de invloed van enkelingen op de wereldgeschiedenis niet mocht overschatten, heeft één man, Adolf Hitler geheten, de grootste ramp uit de wereldgeschiedenis ontketend.

Sindsdien werd het duidelijk, dat om een nóg grotere ramp te ontketenen niet eens meer een gek geworden staatshoofd van een grote mogendheid nodig is. Een gek geworden piloot van een met een H-bom bewapende straaljager is al genoeg . . .

Maar sinds 5 october 1960 zijn we alweer een stapje verder. Dat U, ik, en wij allemaal nog leven, hebben wij te danken aan één redelijke en verstandige man: Roy Lemon, de Canadese luchtmaarschalk, die — aldus het *Algemeen Handelsblad* van 23 december j.l. — „door koelbloedig optreden een ramp verhinderde". Toen op de radar-waarschuwingsbasis Thule op Groenland de maan voor een grootscheepse Russische raketaanval werd aangezien, „concludeerde hij dat de waarnemingen vals moesten zijn". De overige generaals, maarschalken en verdere zenuwlijders, in het Amerikaans-Canadese hoofdkwartier van de strategische luchtmacht, diep onder de grond in Colorado Springs, wáren blijkbaar al gek geworden. En U, ik en wij allemaal zijn zo gek geweest ons lot in hún hand te stellen.

Het ligt dus niet aan ons, maar aan één man, dat de wereld er nog niet uitziet zoals de film „On the Beach" die in sobere beelden schetst.

W.F.W.

Vermaan aan alle machthebbers.
Wie Uwer zonder zonden is, werpe de eerste H-bom!
W.F.W.

Socialistisch cabaret

Hij, die Hovings langzamerhand befaamd geworden cabaret kent, was er al op voorbereid: op de overgang van oud-minister Hofstra, lijstaanvoerder der P.v.d.A. in Amsterdam, naar de directie van Verolme. Er werd „Morgenrood" gezongen in dat cabaret — dat was in een nummer, dat zijn sloteffect in een ander socialistisch zang-evenement gevonden had: de lofprijzing van „de techniek en het ka-apitaal" als gold het „Aan-u-o-volk de ze-egepraal".

Een schoner argument ten gunste van het altijd wat dubitatieve dogma van de uitholling der particuliere eigendom is nauwelijks te vinden: nee, niet in een persiflerend cabaretnummer, maar in „het brok nuchtere realiteit" (om in P.v.d.A.-taal te spreken), dat Hofstra's overgang ons te zien geeft. Tot nog toe dobberden wij inzake die uitholling immer wat tussen links en rechts. Thans echter is het duidelijk, dat we niet meer behoeven af te wachten wat eerder vermolmen zal: de expansieve vaderlandse metaalnijverheid van self made men of de „socialistische belastingpolitiek". Hofstra's boek van deze naam geniet althans een ruime belangstelling sinds het voor een krats in restantenboekhandels te krijgen is.

Zo is waarlijk een „c.a.o. in de metaal" ontstaan, en ze zal wel moeilijk open te breken zijn, sinds de arbeidspartij één harer bekwaamste mannen zag gaan. . .
de J.

Anthony en het communismus

Ongetwijfeld was Anthony Winkler Prins een achtbaar man: zijn kennis en belezenheid waren in de volle zin van het woord: encyclopedisch. Wat hij nog vrijwel

alleen kon, konden na hem nog slechts velen gezamenlijk. Zijn naam bleef echter van een groeiend aantal dikke delen titelblad en rug dekken. Die naam legde de historische afstand af van monopolistisch encyclopedie-schrijver tot bijna monomaan encyclopedistisch uitgeversbedrijf. Terwijl ondertussen die uitgeverij zijn eigen roemruchte naam slechts om der goodwill wille draagt, is er een reële historische band tussen de verschillende W.P.'s.

Het was van de Uitgeversmaatschappij Elsevier een zeer te waarderen gedachte deze ontwikkeling van haar kostbare en duur-zame monomanie in een eenvoudig pocketje te gieten. Men vindt in deze „Roman van een reus" een wél verteerbaar hapje cultuurhistorie. Het thema is: hoe dacht vader Anthony over de dans, de adelaar, het communismus e.t.q.

Met onweerstaanbare kracht werden wij naar dat communismus getrokken. Anthony's artikeltje blijkt over een uitstervende dwaalleer te handelen, die onder miskenning van 's mensen individualiteit de gemeenschap van goederen leert. Veel reëler is het socialismus, dat in de verhouding kapitaal en arbeid ingrijpen van staatswege wenst. Dáárheen trekken blijkens de druk van 1907 de meest voormalige communisten. Hun beweging heeft geen toekomst. Aldus zo zegt de anonyme schrijver van de reus in zakformaat, blijkt, dat men zich niet aan voorspellingen wagen moet. Hebben we thans niet „een communistische helft" van de wereld? Met mate en onder garantie van hun wetenschappelijkheid mogen dan ook „onvervalste marxisten" sedert 1947 meeschrijven in de encyclopedieën.

Dat laatste is een vriendelijke geste, die ook in *De Nieuwe Stem* soms wordt toegepast. Misschien is het zelfs daardoor, dat we menen wat sceptisch te moeten staan tegenover de wat krasse historische uithaal waarmee de anonymus elsevirianus de goederen-gemeenschap van Anthony verbindt met de politiek van de Sowjet-Unie. Zelfs de bijziendheid van een reus is niet in verziendheid om te praten. O, Anthonius, wijs mij waar ik het communismus terug kan vinden!

de J.

BERIJMD BESTEK

Geschiedenis? Gestold geroddel. Leven
van schimmen naar de wereld teruggedreven.
Waan van voorheen tot wijsheid ingedampt.
Kies, lezer, wat ge wilt; 't is mij om 't even.

J.R.

EX LIBRIS

Irene B. Taeuber, **The Population of Japan,** Princeton University Press, 1958. ($ 15,–)

Evenals het in 1951 verschenen fraaie standaardwerk **The Population of India and Pakistan** van Kingsley Davis (besproken in **De Nieuwe Stem,** VII, 1952, pag. 376 e.v.), is ook deze nieuwe uitgave van de Office of Population Research van de Universiteit van Princeton schitterend van uitvoering – en schrikbarend duur! De hoeveelheid in de tekst ingelaste statistieken, grafieken en kaarten is overstelpend, en de toegevoegde bibliografie bevat een grote rijkdom aan Japanse en buitenlandse bronnen. Wat de demografische analyse betreft, voldoet het werk aan de hoogste wetenschappelijke eisen, zoals men van deze schrijfster ook kon verwachten.

Voor de lezers van **De Nieuwe Stem** is echter niet het technisch-demografische aspect van deze studie het belangrijkste, maar het algemene beeld van het Japanse bevolkingsvraagstuk in de loop der eeuwen, dat uit dit werk voor ons oprijst. Irene Taeuber vestigt telkens de aandacht op de uitzonderlijkheid van Japan in het totale Aziatische kader. Uitzonderlijk was de vrijwel volledige afsluiting van de buitenwereld tijdens de Tokugawa-periode. Uitzonderlijk was in die periode ook de nagenoeg constant blijvende bevolking, mede als gevolg van wijd verbreide, bewust toegepaste geboortebeperking, en dat bij een overwegend agrarische bevolking. De schrijfster neemt niet aan, dat deze geboortebeperking – die bij de arme boeren grotendeels de vorm aannam van infanticide – tot een zo laag geboorteniveau heeft geleid, als sommige geleerden aannemen: een gemiddeld geboortecijfer in de buurt van 40 pro mille van de totale bevolking acht zij waarschijnlijk. De politiek der Shoguns was ook tegen de geboortebeperking gericht. Het stationaire aantal van de bevolking werd voor een belangrijk deel veroorzaakt door hoge sterfte. Het bleef ook niet volkomen stationair – in de eerste helft van de negentiende eeuw constateert schrijfster een langzame bevolkingsgroei; ook de maatschappelijke structuur was tijdens de Tokugawa-periode niet zo statisch, als men het wel eens voorstelt.

Ook de vroege bewust nagestreefde en geleide industrialisatie van Japan na de Meiji-restauratie onderscheidt dit land van de rest van Azië. In deze periode van industriële ontwikkeling en verstede-

lijking vertoont de demografische evolutie in Japan vele trekken, die dit land gemeen heeft met het Westen – allereerst een snelle bevolkingsgroei. Tussen de twee wereldoorlogen gaat het geboortecijfer, na een aanvankelijke stijging, weer dalen; ook het sterftecijfer daalt. De groeiende industrie absorbeert een belangrijk deel van de natuurlijke bevolkingsaanwas. Maar de agrarische structuur van het land blijft stationair, en wordt nog steeds beheerst door een keuterbedrijf, waarin de arbeid weinig productief is. De aandacht van de politici is meer gericht op imperiale en militaire expansie, die bestemd is om niet alleen de rijkdommen van de omringende Aziatische landen te exploiteren, maar ook om emplooi te zoeken voor overtollige arbeidskrachten.

En dan, na de nederlaag, bevindt Japan zich weer in een situatie, die enigszins doet denken aan die van de Tokugawa-periode. Afgesloten van zijn vroegere wingewesten, moest het land bovendien de vijf of zes miljoen gerepatrieerden verwerken. Ondanks alle pessimistische voorspellingen slaagt het land er in, door uitbreiding van de industrie, het nationale inkomen per hoofd zelfs nog te doen stijgen. Daarnaast grijpt het volk, zonder dat de regeringspolitiek dit heeft aangemoedigd, terug naar de oude tradities van geboortebeperking, vooral door middel van abortus. De wetgeving laat deze toe, evenals sterilisatie.

En toch eindigt het boek van Irene Taeuber in mineur. De sterfte is even hard gedaald als de geboorte. De schrijfster ziet niet, hoe in een voldoende snel tempo werkgelegenheid kan worden geschapen, om de te verwachten verdere bevolkingsgroei op te vangen. En zij ziet ook niet, hoe Japan, dat aan andere Aziatische volken door zijn vroege industrialisatie een voorbeeld gaf, ook verder als voorbeeld voor een hoopgevende ontwikkeling zal kunnen fungeren.

Ik geloof echter, dat de schrijfster verzuimt, uit haar betoog een voor de hand liggende conclusie te trekken. Het voorbeeld van Japan bewijst, dat de zogenaamde „demografische", dat wil zeggen neo-Malthusiaanse oplossing voor het Aziatische overbevolkingsvraagstuk helemaal geen oplossing is. Zij is een uiting van pessimisme, van een gebrek aan geloof in het technische en intellectuele potentieel van het eigen volk. Aleen door een aanzienlijk versnelde economische opbouw binnenslands, die ook de landbouw dynamiseert, zal Japan, evenals andere Aziatische volken, zijn problemen kunnen oplossen. Dit vereist echter een alomvattende planning, en sociale hervormingen op grote schaal.

De kans is daarom groot, dat tenslotte niet het Japanse, maar het Chinese voorbeeld beslissend zal worden voor de verdere ontwikkeling in Azië. Japan is bezig zijn uitzonderingspositie in Azië kwijt te raken.

W.F.W.

ER ZIJN VOOR HET
INBINDEN VAN DE JAARGANG 1960

STEMPELBANDEN

BESCHIKBAAR VOOR DE PRIJS VAN *f* 2,80.

Te bestellen bij Uw boekhandelaar of:

Uitgeverij NIMO - Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Tel. (02995) 336 – Giro 256907

Maak

Uw kennissen

attent

op

»DE NIEUWE STEM«

SLECHTS f 11.50 (Bfr. 175)
PER JAAR

Speciaal Kunstnummer	*f* 3,50
Speciaal Spanje-nummer	*f* 2,80
Speciaal Droogstoppel-nummer	*f* 3,25
Brochure „Vrede en onvrede" discussie uit jaargang 1959	*f* 1,50

Drie bijzondere afleveringen van

De Nieuwe Stem

zijn nog als losse nummers leverbaar:

★ KUNSTNUMMER

van „De Nieuwe Stem", waaraan medewerkten: Mevrouw Dr. A. Romein-Verschoor, Paul Citroen, Anthonie Donker, Johan de Meester, G. Th. Rietveld, A. van Domburg en Willem Andriessen.

128 pag. en 8 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,50/Bfr. 55

★ SPANJENUMMER

van „De Nieuwe Stem", een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.

104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ DROOGSTOPPELNUMMER

van „De Nieuwe Stem", met medewerking van W. F. Wertheim, Mevrouw A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.

120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Tevens leverbaar: de brochure

★ VREDE EN ONVREDE

waarin de discussie over dit onderwerp in verschillende afleveringen van de jaargang 1959 van „De Nieuwe Stem" werd gebundeld.

48 pagina's **ƒ 1,50/Bfr. 20**

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

UITGEVERIJ „NIMO" - MONNICKENDAM

KERKSTRAAT 48-50 – Tel. (02995) 336 – Giro 256907